

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૭૯-૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ યુર-૮૧૩ પાંચમાના રૂઢ

વિષય મીઠાપણ : ૧૪૩ : ૬ : ૨૫

૧૦૭૯-૪

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત

ત્રિવેદિવાચનમાળા

પુસ્તક પાંચમાના અર્થ.

પાઠ ૧.

કંઠ=સર

અત્યંત=(અતિ+અંત) બહુજ
નિદ્રા દેવીને વશ થાય છે=જીધને
તામે થાય છે; જીંધી જાય છે.

લલકારૈ હૈ=મધુર લાગે એવું ગાય છે
પ્રેમગીત=વહાલું ગાયન

કરુણગીત=દયા ઉપજાવે એવું ગીત
સંસ્કાર=મન પર પડેલી છાપ

જગત્=જગતી, સતેજ

વૃદ્ધિ=વધારો

જન્મભૂમિ=(જન્મ+ભૂમિ) જન્મ
ય તે જગા.

સ્ત્રી તરફ (રાજ્ય પ્રતિ
કુટુંબ પ્રતિ, દેશપ્રતિ ઇ.)

પુશ્પો (ફા.) પુશ્પ+મૂ-ઓ=વાસ
=સારીવાસ એથી ઉલટો શબ્દ

બદ્ધો.

પ્રસરી=ફેલાય

વર્ણવે=ખ્યાન કરે

અફગાનિસ્તાન=કાપુલી લોકોનો

મુલક; હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય ખુણા-

માં-એશિયા ખંડમાં આવેલો

એક દેશ

મરાન=પારસી લોકોનું મૂળસ્થાન

અફગાનિસ્તાનની પશ્ચિમે આ-
વેલો છે.

નાષ્ટિંગેલ=(નાષ્ટ=રાત્રિ) રાત્રે
ગાનાઈ પક્ષી

વંદા=વાંદા; આવડ જગાએ થતા
પાંખવાળા લાલ છવડાં.

શોખ=હઠા.

ધસારો=હલો.

એકાદ (એક ઉપરથી)=આસરે
એક.

કાયલ=આંખા ઉપર રહેતું કાળા
રંગનું મધુર ટહુમર કરતું પક્ષી.

વખાણુ=તારીફ; સ્તુતિ.

સર્વત્ર=(સર્વ+ત્ર) બધે ઠેકાણે.

કર્ણપ્રિય=(કર્ણ+પ્રિય) કાનને વહાણું
લાગે તેવું; સાંભળવું ગમે એવું.

પ્રસન્ન=ખુશ, રાજી.

પ્રશંસા=વંખાણુ; સ્તુતિ.

સૃષ્ટિસૌંદર્ય=(સૃષ્ટિ+સુંદર+ય) જગ-
તની શોભા.

વૃક્ષો=ઝાડો.

કદમ્બોલ=આનંદ; ચેતનાળ.

શોકઘ્નસ્ત=(શોક+ઘ્નસ્ત=ઘેરાયલા)
શોકમાં ડુબેલા; શોકાતુર.

સ્વાર્થ=(સ્વ+અર્થ=મતલબ) પોતા-
ની મતલબ.

અસર=ક્ષામણી; છાપ.

જ. ૧. મધુર કંઠને માટે.

જ. ૨. ઘણું રમણીય લાગે છે.

રમણીય=વિધિ વિશેષણ છે.

જ. ૩. સુંદર ઉપરથી સૌંદર્ય.

શૂર ,, શૌર્ય.

ધીર ,, ધૈર્ય.

મધુર ,, માધુર્ય.

પાઠ ૨.

મેવા=મહેરખાની; મહેર.

ગ્રામ્ય=(ગ્રામ+ય) ગામડાની રહે-
નાર; ગામડીઅણ.

ગૌરવર્ણી=(ગૌર=ગોરા+વર્ણ=રંગ+ય
=વાણી)=ગોરી.

લજ્જે=શરમાવે.

સૌંદર્ય=પ્રુત્તસુરતી; શોભા.

ચીડકણા=કોંધી; ચીડવાઇ જાય
એવા.

હરામ હાડકાંની=ખાળસુ.

કદૂપી=મેડોળ ચહેરાવાળી.

સ્થામવણી=(સ્થામ=કાળા+વર્ણ+ય)
કાળા રંગવાળી; કાળી.

મા પર પડી હતી=માના જેવા
ગુણ સ્વભાવવાળી હતી.

કોંધાયમાન=ચુસ્સાવાળી.

સગવડ=જોગવાઇ, એથી ઉત્તરે
શબ્દ અગવડ.

અગવડ=મુશ્કેલી; અડચણ

કરમાઇ જશે=તેવાઇ જશે.
જશે.

ગરખાં=નકામી વાતો.

એકાંત=(એક+અંત) એકલા; રહે-
ઠાણુ વગરના.

દૈનિક=(દિન+યક) દહાડાનો.

ક્રમ=એક પછી એક આવે તે.
દૈનિક ક્રમ=દહાડાનાં એક પછી એક
કરવાનાં કામો.

હાડકાં કસવાં=મહેનત કરવી
લાડકવાઇ=જાડમાં ઉછરેલી.
વરદાન=માગેલું આપવું તે.
અદૃશ્ય થઇ=(અ+દૃશ્ય=દેખવું તે)
દેખાતી બંધ થઇ

બલમનસાર્થ=મલાઇ
કસોડી=પરીક્ષા; તપાસ.
છાન્ને=ચંટે; શોભે.
જ. ૧. જાણે; રખે=ક્રિયા વિશે-
પણુ અચ્ચ.

જ. ૨. દિન=દિવસ (નામ)
દીન=ગરીબ (વિશેષણ)
એવાજ ખીજ શબ્દો
હરિ=પરમેશ્વર
હરી=સહ લીધી.
વારિ=પાણી.
વારી=અટકાવી.
પાણિ=કાચ
પાણી=જળ

જ. ૩. જરાનો સંબંધ પાછશ
સાથે છે.

પાક ૩.

સંખાર્યુ=યાદ કરી આપ્યું.
ખમા ઊંચા કરી=ના મરજી દેખા-
ડવાતી અને ગુસ્સાતી લાગણી
જણાવવાતી નિશાની કરી.
નસકોરાં ચઢાવી= ,
જર્જરિત=(જર્જર+ઇત) ધસાયેલી.
કાય=શરીર.

નિસ્કાર=ગુસ્સો.
નવી નકોર=નદન નવીજ
નરમાશ=(નરમ+આશ=પણું) નર-
મપણું. એવાજ ખીજ શબ્દો-
ખારાશ, ખાટાશ, તીખાશ, મિઠાશ,
તુરાશ,
આશ પ્રત્યય ભાવવાચક નામ
બનાવે છે. તે હંમેશાં વિશે-
પણુનેજ લાગે છે.

કોવચ=એક જાનતું અડકતાં વૈંતજ
ખતુરી લગાડી ખજવાળ ઉપજાવે
એવો છોડ એનાં ખી કોચાં કહેવાય
છે. તેમાં સાપતું ઝેર ઉતારવાનો
ખાસ ગુણ છે. કોવચતી ઝેરુ
ઉડવાથી ઉપજેલી ખજવાળ છાણ
ધસવાથી મટે છે.

ગોટેગોટા=નાનો મોટો જથ્થો.
ઉપરાડપરિ=એક પક્ષી એક તરતજ.
અનર્થ=વિરૂપણા; દુઃખ.

મૂળ=કારણરૂપ.

અતેક=(અન+એક) એકથી વધારે;
ધણાજ.

પ્રસંગો=મનાવો.

સેવાવૃત્તિ=મીઠા ઉપર ઉપકાર કર-
વાનો સ્વભાવ.

ભૂપણુ=શણુગાર; ધરેણું.

અવશ્ય=ગરજ

સંમતિ=રજા; પરવાનગી.

સુલક્ષણુ=(સ+લક્ષણુ+આ) સારા
લક્ષણુવાળી.

કંટાળો=નહિ ગમવું તે; ચીડ.

ઉ. ૨. જવું=ભવિષ્યકૃદંત.

જ-નિશ્ચયદર્શક ક્રિયાવિશે-
પણુ અવ્યય.

ઉ. ૩. સેવાવૃત્તિવાળી સુલક્ષણુ
તરફ રાજપુત્રની ઝટ સહાનુભૂતિ
ખેંચાઇ. તેણે તેને રાજમહેલમાં
આણી. તેની સાથે લગ્ન કર્યાં, અને
બંને સૌ વાતે સુખી થયાં. આ
આ દરજ્જે જવામાં તથા છીંક

આવાથી નાકમાંથી મોતી ખર્ચી,
તે વરદાન મળવામાં એણે ધરડી
ડોસીને પાણી પાચું એ બનાવજ
કારણરૂપ છે. આવી સેવાવૃત્તિનું
સારું પરિણામ ઇશ્વરના મેવારપેજ
મણી શકાય. મેવા જેવું મીઠું
પરિણામ ઇશ્વરની આશ્વિપથીજ
પ્રાપ્ત થયું છે, માટે સેવામાંજ
ઇશ્વરના મેવા રહેલા છે, એમાં
શંક નથી.

પાઠ ૪.

બ્રહ્મવાહન=મળું નનો છોકરો એની
માનું નામ ચિત્રાંગદા.

કુરુક્ષેત્ર=દિલ્હીની ઉત્તરે એ નામનું
મોટું મેદાન છે.

અશ્વમેધ=ધોડાનો યજ્ઞ; એમાં ધોડો
છુટેા મૂકવામાં આવે છે. જે
તેને બાંધે છે તેની સાથે લડીને
ધોડો છોડાવવો પડે છે. ચક્રવર્તી
રાજા એ યજ્ઞ કરે છે.

રક્ષકો=રક્ષણ કરનારાઓ.

યજ્ઞિય=યજ્ઞનો.

ચિત્રાંગદા=મણિપુરના રાજાની કન્યા.

વિનયપુરઃસહ=નમ્રતાપૂર્વક; નમીને.

ક્ષત્રિયધર્મ=જે યુદ્ધ કરવા માગે તેની સાથે યુદ્ધ કરવું તે; યુદ્ધ કરવાની ફરજ.

શરણે=આશરે.

યુક્ત=યોગ્ય; વાગ્યા; હીક.

સામર્થ્ય=બળ; શક્તિ; જોર.

(સૌહાર્ય=માધુર્ય ઇ. પાઠ ૧૩૦ જુઓ.)

ઉત્તેજિત કરેલો=રેડકરેલો.

તુમુન્ન=પણુ ધોર; બાંધકર.

બાણુવૃદ્ધિ=બાણોનો વરસાદ.

મોહ પમાડ્યો=મેભાન કયો.

શુદ્ધિ=ગૃહિત; ભાન.

શૂરાતન=શૂરવીરપણું.

વત્સ=છોકરો. (વાછરડું)

ધ્વજ=ધ્વજ; શિખર.

મેભાન=દા- (મે=વગર; ઉત્તરું+ભાન)

મૃચ્છિત; ભાન-શુદ્ધિ-વગરનો.

મૃછા આવી=શુદ્ધિ જતી રહી, ભાન ભુલી જવાયું.

વિદ્યાપ=શોકભર્યા શબ્દો.

રણક્ષેત્ર=સંગ્રામનું મેદાન.

ઉશ્કેરણી=શિખવણી; ચઢાવવું તે.

નિશ્ચય=દૃઢ વિચાર.

સંજીવન=જીવતા કરે એવો.

પિતામહ=પાપનો બાપ

શિખંડી=એ આગલે અવતારે સ્ત્રી હતી, તેથી ભીષ્મ પિતામહ એના પર ધા કરતા નહતા, ને એના ધા ઝીલ્યા કરતા હતા. એ તકનો લાભ લઈ અજુને ભીષ્મને બાણુ માર્યું ને દેવતાઓનો શાપ વહેરી લીધો.

શાપ=કોષનું ખોટું થાય એમ કહેવું તે; બદદુઆ.

આરાધન=પૂજન.

નિમંત્રણુ=નોતરં.

સ્વીકાર્યું=કબુલ કર્યું.

ઉ. ૧. જે-તે=સંબંધી સર્વનામ છે; કારણ કે 'જે'-વાક્યની શરૂઆતમાં આવે તો 'તે' વાક્યની વચમાં આવવોજ જોઈએ.

ઉ. ૨ નાદાન ઉપરથી નાદાની ગુમાન ,, ગુમાની.

ઉ. ૨. જે-ભાન, જે-ગુનાહ, જે-વકુફ, જે-દીલ, જે-રોજગાર, જે-મમાન.

પાઠ ૫.

ધર્મનિષ્ઠ=ધર્મ+નિષ્ઠ-નિષ્ઠા=આકીન;

શ્રદ્ધા) ધર્મ પર શ્રદ્ધાવાળા
 મરીઆત=માસા માસીનાં છોકરાં.
 ભેટ=હનામ.
 સલાહકાર=સલાહ આપનાર.
 ચરિત=ગિંદગીનો હેવાત.
 નિર્ભયતાથી=મીઠણુપણુ સિવાય;
 વગર બીકે.
 ચાંચીઆ=દરીઆમાં વહાણો લુંટનાર.
 સમદષ્ટિ=(સમ=સરખી+દષ્ટિ=નજર)
 એક સરખા ગણવા તે.
 પુદ્ધિશાળી=અક્ષયગાળ; પુદ્ધિવાળો.
 પરાક્રમી=મહાદુર.
 કાશ્લો=માત્ર લઈને જતું ટોળું.
 આપઘાત=પોતાની મેળે મરી જવું તે.
 નેળ=નાળ; ગલી.
 શબ્દો=મુકાં.
 હજી=જનના.
 કમ્પાન=વહાણુનો ઉપરી; આગમોટનો
 ઉપરી. (અ.) કેપ્ટન કહેવાય છે.
 સંધિ=સલાહ.
 કરાર=લેખ.
 ઉ. ૧. નામે=ત્રીજી વિં સંબંધનાર્યે.
 ઉ. ૨. શબ્દ એ વાર કહેવાથી તેમાં

નિશ્ચિતપણુ સાથે વૃદ્ધિ દેખા-
 ડાય છે.

ઉ. ૩. કર્તા વિચાર.

પાઠ ૬.

સંપાદન કર્યું=મેળવ્યું.

અટળાક=ત્રણુંજ.

મગજ પર પુષ્કળ ભાર રહેવા લાગ્યો
 =માથે ધણી ચિંતાનો બોજો
 જણાવા લાગ્યો

અશાંતિ=ખળખળાટ.

ભાસ્વું=જણાવું.

દુઃખિન=દુઃખી; નારાજ.

અનુપમ=તેજપાળની સ્ત્રીનું નામ છે.

અનુમોદન=પસંદગી; પુટિ.

૩૨થી=ગમી; પસંદ પડી

જૈનમંદિરો=શ્રાવક લોકોનાં દેરાસર.

તીર્થંકર=જૈન ધર્મના સ્થાપક

બધા મળીને ૨૪ થયા, તેમાં શ્રી

પાર્શ્વનાથ અને શ્રી મહાવીરસ્વામી

એ બે મુખ્ય છે.

સુપ્રસિદ્ધ=સારી રીતે વખણાયતું;

ધણું પ્રસિદ્ધ. (સુ=ત્રણું)

ચદિઆતી=ઉત્તમ.

કીર્તિ=આપર.

અમર=કાયમની; અવ્યળ.

જૈન=જેણે ઇંદ્રિયો છૂટી છે તે
જન-મહાવીર સ્વામી; તેના અનુ-
યાયી તે જૈન.

ઉ-તેજન=મદદ.

કદર=પૂજ;

સદુપયોગ=(સદ્+ઉપયોગ) સારો
ઉપયોગ.

ઉન્મત્ત=મદાંધ; ગાંડું.

ગુલતાન યત્ન=મગ્ન્યા રહી.

અન્ય=બીજું.

સ્પષ્ટ=ચોક્કસ.

સુચના-હમા પાઠના અર્થ
તથા સમજુતી ૮૨ મા પાઠ
પછી જુઓ.

પાઠ ૮.

મિશ્ર=મેળાં.

વેગે=ઝડપે.

નરમાદા=સ્ત્રીપુરુષ; નરનારી.

નિવાસ=રહેઠાણ.

અખોલો=પોલાણ.

પ્રવાહી=નરમ; રેશે ચાલે એવા.

ભક્ષણ=ખાવું તે.

સંદેશી=સમાચાર.

બંધનમાં=કાબુમાં; તાબામાં.

સ્વચ્છંદી=પોતાની મરજી પ્રમાણે

વિહરતાં=હરતાં ફરતાં; ઊડતાં.

પદો=કવિતાની કડીઓ.

મતલબી=સ્વાર્થી.

કાં=કયાં; કેમ; શા માટે ?

અધિકુ=ધણુંજ.

પ્રણય રસ બીનું=પ્રેમની લાગણીથી
ભરેલું.

પરગજુ=પરોપકારી; પારકાનું બહું
કરનાર.

રિઝવવા=રાજી કરવા.

નૃત્ય=નાચ.

ગમ=મારા.

સ્વચ્છંદી=પોતાની મરજી પ્રમાણે
ચાલનાર.

પરવશ=(પર+વશ) પારકાને તાબે.

અહ=અહરે ! ખેદ સૂચવે છે.

કેવળ પ્રયોગી અવ્યય.

સંહારી=નાશ કરી.

સુખદ=(સુખ+દા=આપવું તે)

સુખ આપનાર.

રતિઅધો=(રાત=પ્રેમ) પ્રેમનાં
બંધનો.

કલાપી=મેર; કલાપ કરનર. મેર
નાચતી વખતે કળા કરીને નાચે
છે. આ સ્થળે એ અર્થમાં એ
શબ્દ નથી. કેટલાક લેખકો
પોતાનું પુરૂં નામ લખવાને બદલે
ઉપનામ ધારણ કરે છે. આ
નામ લાઠીના સ્વર્ગસ્થ ઠાકોર
સરસિંહજી તપ્તસિંહજીએ ધારણ
કરી ગુજરાતી સાહિત્યમાં બહોળા
વધારો કર્યો છે. એમનાં કાવ્યોનું
પુસ્તક 'કલાપીનો કેકારવ' નામે
પ્રસિદ્ધ છે. તે એમના મિત્ર
મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ બી. એ
તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. મણિ-
શંકરે પણ પોતાનું ઉપનામ
'કાન્ત' રાખેલું છે આ ઉપરાંત
'કાશ્મીરનો પ્રવાસ' સસ્તા સાહિત્ય
વર્ધક કાર્યાલય' તરફથી પ્રસિદ્ધ
બયો છે તે પણ સ્વ. કલાપીનીજ
પ્રસાદી છે.

અધે=અધનમાં.

દિલ=મન.

કિલ=શરીર.

મતલબી=સ્વાર્થી.

કાં=શા માટે ?

અધિકું=વધરે; બહુજ.

પ્રણય રસ મીનું=પ્રેમની લાગણીથી
ભરપૂર.

પરમજી=પરોપકારી.

રિઝવવા=રાજી કરવા.

નૃત્ય=નાચ.

મમ=મારું.

સ્વચ્છંદી=મનમાં આવે ત્યાં ફરનારું.

પરવશ=પારકાને તામે.

અહ=અહાહા.

સંહારી=નાશ કરી.

સુખદ=સુખ આપનારાં.

રતિમધો=પ્રેમનાં બંધનો.

જીલમી=ધાતકી.

કવિ કષ્ટતરને કહે છે કે મેં
તને પાંજરામાં પૂરી બંધનમાં
નાખ્યું. એટલું બધું મારું મન
સ્વાર્થી શા માટે થયું ? અરેરે,
તો પણ મારા પર તારું બહુજ
હેત હવું.

અહાહા, તારું હેયું પ્રેમની
લાગણીથી ભરપૂર અને પરોપકારી.
હોવાથી જ્યારે કું કુંબી હોઈ

ત્યારે મારું મન આનંદમાં લાવ-
વાને તું નાચતું.

તને બંધનમાં નાખ્યું; તોએ
પ્રેમ વડે મારું હૃદય સળગી
ઉઠ્યું નહિ. તું મનમાં આવે ત્યાં
ફરનારું હતું તેને મેં અહાહા,
પરાધીન કરી દીધું.

માણસો સુખ આપનારા
પ્રેમનાં કુદરતી બંધનો નાશકરી
અરે, બોળાં નિર્દોષ પ્રાણી પર
ગુલમ કરે છે તે કેવું ધાતકી છે !

પાઠ ૯.

પત્ની=ધણિઆણી.

વાદન=વગાડવું તે; બળવવું.

પ્રવીણ=હોશિયાર; ચાલાક.

પરવાનગી=રજ.

મશગૂલ=ચક્રચૂર; ગરક.

આકર્ષાઈ=એચાઈ.

મૃત્યુવશ થયો=મોતને તાએ થયો;
મરી ગયા.

સુઝાડી=દેખાડી; બતાવી; કહી.

સુંસરા=એક છેમથી બીજા છેડા
સુધી; સીધા.

પૈસાના ઘેલા=તોળી.

આવેશ=ગુસ્સો; લાગણી.

મોખરે=મેં આગળ.

પલાયમાન થઈ ગયાં=નાસી ગયાં.

ઠેસ=પગતી ઠોકર.

આબી=ચકિત, અચંબાવાળી.

ગરાશીઓ=રજપૂત.

મિજલસ=મેઠક; મંડળી.

અચંબો=નવાઈ; આશ્ચર્ય.

નામરદ=પાયલો.

પાઠ ૧૦.

કડિઆળી=કડીવાળી; જેને છેડે

લોખંડ જડેલું હોય એવી.

આવેશ=ગુસ્સો.

માર્ગ=ઉપાય.

બસની=કુટેવવાળાં.

દુરાચારી=નહારાં આચરણવાળાં.

ધેનમાં=કેદમાં; બીન સાવચેત
હાલતમાં.

ચોકી=પહેરો. ભરનારાઓને માટે
નક્કી કરેલી એકઠા થવાની જગા;
મેટ.

જમાવ થયો=ટોળાબંધ એકઠા થયા.

કરડે માંકડ ને માર ખાય ખાટલો=
ગુનેગાર રહી જાય ને બીન ગુને-

ગાર માર્યો જાય. એના જેવી
કહેવતો—

(૧) જોળ ખાય ગુલબો, ને માર
ખાય દુલબો.

(૨) પાડાના પેટમાં દુખે ને
પખાલીને ડામ દે.

સખૂર=રાખો; અટકો.

બિન ગુનેગાર=વાંક વિનાનો; નિર્દોષ.

નિર્દોષ=વાંક વગરનો.

મુક્ત કર્યો=છોડી મુક્યો.

ધશ્વરેચ્છા=(ધશ્વર+ચ્છા) પરમે-
શ્વરની મરજી.

સર્પડંશથી=સાપના કરડવાથી.

અકસ્માત્=અચાનક.

અનર્થ પરંપરા=એક પછી એક
થએલાં માઠ કામો.

સાદી કેદ=મજબૂરી નહિ કરવી પડે
એવી કેદ.

અનિષ્ટ=(અન=નહિ+ષ્ટ=ષ્ટએલાં)
માઠાં.

પારણામ=છેવટ; ફળ.

ઉદભવે છે=ઉત્પન્ન થાય છે.

સંશોધન=સારી રીતે ખોળી કાઢવું તે.

વિકટ=મુશ્કેલ.

તકલીફ=અડચણ.

પાઠ ૧૧.

ઉજ્યુતા=ગરમી.

ઉજ્યુતાને અમુક અંશે=ઉજ્યુતા

માપવાના યંત્રમાં અંશ નોંધેલા

હોય છે કે જે વડે પદાર્થમાં કેટલી

ગરમી છે તે જાણી શકાય છે.

તેવા અમુક અંશની ગરમી હોય

ત્યારે દરેક ધાતુ પીગળે છે.

અંશ=આકો; ડિગ્રી; દરજ્જો; એક
જાતનું માપ.

સ્વરૂપ=દ્વઆકૃતિ વગેરે મૂળ ગુણો;

અસલ સ્થિતિ.

યર્મોમિટર=ગરમીમાપક યંત્ર; તાવ
માપવાની શીશી.

આંક=આંકડા; કાપા; અંશ.

વિકાસ=ફુલવું તે.

શાસ્ત્રીય=શાસ્ત્રને અનુસરતું.

મિશ્રિત=મેળાયણું.

અશુદ્ધ=મેલી; શુદ્ધ નહિ તે.

હબ્બુ=અડીકો; જે પૈસાની કિંમતનો

તાંખાનો સિકકો.

પાઠ ૧૨.

કપુતનકારો છોકરો.

ક=નહારૈ.

સ=સારૈ.

સપુત=સારૈ છોકરૈ.

પુત-પુત્ર=છોકરૈ.

તેહ=તે.

નિજ=પોતાના.

ખોખો=કુખાડે; નખખોહ ધાલે.

છિદ્ર=દોષ.

ખોલે=પ્રકટ કરે; જાહેરમાં મૂકે.

સ્વજન=સગાંવહાલાં.

સ્વ=પોતાનાં.

પર=પારકાં.

પરજન સ્વજન

પરધન સ્વધન

પરદેશ સ્વદેશ

પરવશ=પારકાને તાબે.

પાર=છેડો.

પુત=છોકરૈ.

પૂ નામના નરકમાંથી તારનાર

માટે પુત્ર=દીકરૈ.

સિધે મારગ=સાચે રસ્તે.

અધર્મ=અનીતિ.

ટાળે=મટાડે.

દીન=ગરીબ.

કુઃખડાં=કુઃખો; ડાં-તિરસ્કાર દર્શાવવા પ્રત્યય લાગ્યો છે.

છોકરડાં બાળક.

વાછરકું

ડો-ડી-કું-ડાં-ક લઘુતાવાચક

પ્રત્યય છે.

અરચિયા=ભજ્યા.

દામ=પૈસા

પરમારથ=પારકાનું ભલું કરવું તે.

જોડે=મેળવે; પ્રાપ્ત કરે.

ગર્થ=ધન; દોલત.

હરિઅર્થ=પ્રભુને માટે

નવ=નહિ.

અપવશ=અપકીર્તિ; બદનામી; ગેર-આમર.

સદ્ગુણુ=સારા ગુણો.

અવનિ=પૃથ્વી.

અવતાર=(અવ=નીચે+ત્=તરવું) નીચે ઉતરવું; જન્મારો.

નરતણુ=માણસના.

પાઠ ૧૨.

જે પોતાના ધંધાનું નખખોહ ધાલે તે કપુત કહેવાય.

જે પોતાના હોય જાહેરમાં મુકી
દે તે કપુત કહેવાય.

જે પોતાના સગાંવહાલાંને દુખ
કરનારા હોય તે કપુત કહેવાય.

જે પારકાને તાબે રહીને પોતાનું
પેટ ભરતા હોય તે કપુત કહેવાય.

એવા ધણા પ્રકારના કપુત છે
કે જેનો કહેતાં પાર પમાય નહિ;
શામળભટ્ટ કવિ કહે છે કે એવા
કપુત છોકરા કોઈને પેટ પકશે
નહિ—કોઈને ત્યાં જન્મ પામશે નહિ.

જે સીધે રસ્તે ચાલે તે સુપુત
(સારો છોકરો) કહેવાય.

જે અધર્મને મટાડે તે સપુત
કહેવાય.

જે પોતાનાં માણસોને સુખ
આપે તે સપુત કહેવાય.

જે ગરીબોનાં સંકટ મટાડે તે
સપુત કહેવાય.

વળી સપુત તો તેનુંજ નામ
છે કે જેણે પ્રભુને હેતથી ભજ્યા.

શામળભટ્ટ કવિ કહે છે કે
સપુત માણસ તેજ કે જેણે પારકાના
કષ્ટાણુને માટે પૈસા ખર્ચ્યા છે.

જે વેપારથી પૈસો પ્રાપ્ત કરે
તે સપુત કહેવાય.

જે પ્રભુને માટે પુણ્ય કરે
તે સપુત કહેવાય.

જે ચોરી કે નિદા ન કરે તે
સપુત કહેવાય.

ધણાખરા સદ્ગુણો જોતાં સપુ-
તને સ્વર્ગમાં પણ સુખ જ છે.
શામળભટ્ટ કવિ કહે છે કે આ
પૃથ્વીપર તે માણસના અવતારને
ધન્ય છે.

શામળભટ્ટ કવિ—શ્રીગોડ
માળવી બ્રાહ્મણ અમદાવાદની વેંગ-
ણપુર નામે પરામાં રહેતા. એમણે
સાદી ભાષામાં મનોરંજક કાવ્યો
તથા નરનારીની ચાતુરીનાં વર્ણનો
સારાં લખ્યાં છે. સિંહાસન ગત્રીસી,
સુડા બહોતેરી, બરાસ કસ્તૂરી,
વેતાલ પચીસી, રાવણ મદોદરી
સંવાદ, મદનમોહના, ઉદયમ કર્મ
સંવાદ વગેરે ગ્રંથો એમનાં બનાવેલાં
પ્રસિદ્ધ પામેલાં છે. રામદાસ નામે
સીદ્ધાંતનો શેઠજો પાટીદાર તથા
તેના છોકરા ઝવેરદાસે એમને સારો

આશ્રય આપેા હતો. કવિ થોડું
ધણું ફારસી, ઉર્દુ, તથા સંસ્કૃત
જાણતા; પરંતુ પ્રેમાનંદે જેવા મોટા
વિષયો લખ કવિતા કરી છે તેવા
વિષયોપર એમણે કરી નથી. સમ-
સ્થાઓ અને છંપાતો શામળનાંજ !

પાઠ ૧૩.

સ્થળચર=(સ્થળ+ચર=ચાલનાર)
જમીનપર ચાલનારાં; ભૂમિપર
રહેનારાં. ભૂચર. આકાશમાં
રહેનારાં એચર

જળચર=પાણીમાં રહેનારાં.

શોભિતું=દેખાવડું.

ઉપયોગિતા=ઉપયોગી હોવાપણું.

ખૂબસૂરતી=સુંદરતા.

રાજ્યાસન=(રાજ્ય+આસન) રાજ-
ગાદી.

કુશળ=ચાલાક; હોશિયાર.

ઉત્તમ=સારામાં સારા.

હલેસાં=પાણી ખસેડવાતું સાધન

વેગ=ઝડપ.

હંસ ગામિની=હંસની પેઠે ચાલ-
નારી. ગજ ગામિની=દાથીની
પેઠે ચાલનારી.

સ્વેત=સફેદ.

ઝારટ્રેલિઆ=એ નામનો દેશ એ-
શિયા ખંડના અગ્નિ ખુણામાં
મોટા એટલે કે બ્રિટિશ સરકારના
તાબામાં આવેલો છે. ત્યાંનું સોનું,
ઘોડા વગેરે બહુ વખણાય છે.

લગ્નોલ્લભ=નજીકમાં નજીક. એના
જેવા દ્વિવચન એ વાર કહેવાતા
શબ્દો-પોતપોતાના, ઠેકઠેકાણે
ધેરધેર.

પાઠ ૧૪.

અંધ=આંધળી; એહ આંખોથી
જેવાતું નહિ હોય તેવી. એક
આંખથીજ નહિ જેવાતું હોય તે
કાણી કહેવાય. જે ત્રાંસી નજર
રાખે તોજ આંખે જણાતું હોય
તો બાડી કહેવાય. આંખો ઝીણી
ઝીણી રાખીનેજ જેવાતું હોય
તો ચુંચળી કહેવાય, હોય તેથી.
ઉલટુંજ જણાય તે ઉધી
પુતળી કહેવાય. રાત પડે ને
ખીલકુલ ન દેખાતું હોય તો
રતાંધળું કહેવાય.

ફૂચ કરતી=મુસાફરી કરતી.

પ્રચલિત=ખણીતી; ફેલાયતી; ચાલતી.

પ્રાચીન=ખસલનો.

પ્રકાર=આધાત; ધા.

વિહાર દરવો=રમવું; ક્રીડા કરવી.

અતિ પ્રિય=ત્રણો વહાલો.

૫૧૪ ૧૫.

મૂળ=અગાઉના વખતથી.

સીમોન=સંકા; હિંદુસ્તાનની દક્ષિ-

ણમાં આવેલો એટ.

સ્વાભાવિક=કુદરતી.

મૂસળધાર=(મૂસળ=સાંમેલું+ધાર=
ધોધવો) સાંમેલા જેવડી ધાર;

પુષ્કળ.

સતત=ચાલુ ને ચલુ; હમેશાં.

જડમૂળથી=જડ તથા મૂળ ઉખડી

જવાથી-ફરી ઊગે નહિ એવી

રીતે.

નીંદવું=નકામું ધાસ કાઢી નાંખવું તે.

ઉત્તમતા=શ્રેષ્ઠતા; સારાપણું.

અધમતા=ઉત્તરતાપણું.

નાજીક=કુમળી

સોરમ=સુગંધ.

પાન=પીવું તે.

પ્રસરેલું=ફેલાયલું.

૫૧૪ ૧૬.

બેદરકારી=તળજી વગર;

અભ્યાગત=મેમાન; પરોણો.

સન્માન=પરોણાગત;

પાન=પીવાની ચીજ.

જડરાગિન=(જડર+અગિન) પેટનો

અગિન; પાચન શક્તિ.

મંદ=ધીમું.

૫૧૪ ૧૭.

તંદુરસ્ત=નીરોગી.

પ્રતિ=તરફ.

ફરજ=ધર્મ.

અદા કરવી=પાળવી; યોગ્ય રીતે

બજાવવી.

સ્વાભાવિક=કુદરતી.

અન્ન જીવાડે ને અન્ન મારે=માફક-

સર ખાધેલું અનાજ પુષ્ટિ આપી

જીવાડે છે પણ તેજ અન્ન બેહદ

ખાવાથી મોત નીપજે છે.

ભૂખ ખાતર=ભૂખ લાગી હોય

તેટલા સાર.

ખાવા ખાતર=ભૂખ ન લાગી હોય

તો પણ ખાવા સાર.

નિયમિત=સરખું.

મિત=માપેયું; થોડું; પચે એટલું-

છૂટ=છૂટવા યોગ્ય; હિતકારક.

વ.ધો=હરકત; અડચણ.

વિક્ષેપ=હરકત; અડચણ.

દર્મિયાન=વખતે.

હાનિ=નુકસાન.

અવયવ=ઈંદ્રિયો; ભાગ.

ક્રિયા=કામ.

વીત્તા=ગયા.

વ્યક્તિ=દરેક છૂટો પદાર્થ; છૂટું

માણસ. એનાથી ઉત્પત્તો શબ્દ

સમષ્ટિ=ખતિ=આખો વર્ગ-સમૂહ

-સમુદાય-જથ્થો ઇ.

એડી જિંદગીવાગા=શરીર સંબંધી

મહેનત કરવી પડતી ન હોય તેવા.

પ્રવૃત્તિવાળા=કુદોગી; કંઈ ને કંઈ

કર્તાજ કરનાર

પ્રવૃત્તિ=કામકાજ ઉત્પત્તો શબ્દ

નિવૃત્તિ=નિરાંત; ઉદ્યોગમાંથી દૂર

રહેવું તે.

દેખીડું=જણાઈ આવે એવું.

સર્જાઓ=પેદા થયો.

આવશ્યક=જરૂરનું

અર્ધચર્વિત=અર્ધું ચાવેલું.

પ્રવેશ કરે=દાખલ થાય.

રાસાયણિક=રસાયણ શાસ્ત્ર પ્રમાણે

નિશ્ચિંત=ચિંતા વગરનું

વિચાર મગન=વિચારમાં ગરક

ઉદાસી=દીલગીરી; એપરવાધ

અનુભવે=ભોગવે

નર્મિળ=ખળ વગરનું

નીભે=ખમે; ચાલે.

પાઠ ૧૮.

પિતામહ=માપના બાપ.

શંતુનું=એ નામના રાજા.

હસ્તિનાપુર=દિલ્હી.

મહાપ્રતાપી=શત્રુ તેજસ્વી; ધણું

શક્તિવાળું.

ચંદ્રવંશી=ચંદ્રના વંશના. એ વંશના

રાજાઓ પગે ચાંદીનો તોડો

પહેરતા આવ્યા છે; અને સૂર્ય-

વંશના રાજાઓ પગે સોનાનો

તોડો પહેરતા આવ્યા છે.

વેદ=હિંદુઓનું મૂળ ધર્મ પુસ્તક.

એ ચાર ગણાય છે; ઋગ્વેદ,

યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વ વેદ.

વેદાંગ=ચાકરણ, છંદશાસ્ત્ર, નિષ્ક્રાંત

એટલે જેમાં વેદના શબ્દોનું

જ્ઞાન આપેલું છે તે શાસ્ત્ર, વગેરે.

વેદના છઅંગ ગણેલાં છે.

ધતુવિધાનનુષ બાણુનો મરજી
પ્રમાણે ઉપયોગ કરતાં શીખ-
વાની કળા.

પ્રાપ્ત કરી=મેળવી.

દેવરાજ સમાન=(દેવરાજ=દેવતા-
ઓના રાજા ઉદ્ધ+સમાન=જેવા)

ઉદ્ધના જેવા

શુકાચાર્ય=દેવોના ગુરુ એ એક
આંખે કાણુ હતા. તેમને મૃત
સન્નિવતી=મરેલાને જીવતું કર-
વાની વિદ્યા પણ આવડતી હતી.

બૃહસ્પતિ=શુક-એ દેવનાઓના
ગુરુ હતા.

અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યા=(અસ્ત્ર=દેવું)
બાણુ જેવાં દેવતાનાં હથિયાર
તે અસ્ત્ર; (શસ્ત્ર=છેલું; કાપડું.)
તરવાર, બામે વગેરે મારવાનાં
હથિયાર તે શસ્ત્ર. એ બંને
વાપરવાની કળા.

સંપાદન કરી=મેળવી.

રાજધર્મ=રાજા ત-નીકે શી રીતે
વર્તવું તે.

સંપૂર્ણ=પુરેપુરું.

મૃગયા=શિકાર.

સર્વત્ર=અધે ઠેકાણે.

અલોકિત=દુનિયામાં સાધારણ રીતે
જેવામાં નહિ આવે એવું.

દેવરૂપ=દેવ જેવું સુંદર રૂપ.

મધુરગંધ શરીરમાંથી નીકળતો
મીઠો વાસ.

મોહિત થયા=તેના પર તેમનું ચિત્ત
લાગ્યું.

માગણી=વિવાહ કરવા કહેવું તે;
માગું.

અત્યુત્સુક=(અતિ+ઉત્સુક=ઈચ્છાવાળું
ધણ્યા આતુર; પ્રમળ ઇચ્છાવાળા

આસક્ત=ચોટેલું; જોડાયલું.

નિમગ્ન=ગરક; ડૂબેલા.

લેવાતા=સુકાતા

અસ્ત્ર=ચેરાયજ્ઞા; ડૂબેલા.

વત્સ=છોકરાને માટે વહાણથી બોલ-
વાનો શબ્દ.

સારથિ=સેવક; રથ હાંકનાર.

ભાવ=હેતુ; પ્રીતિ.

સંશય=શક.

નિરંતર=રાત્રાહાડો, હંમેશા.

અલ્પચર્ય=જિંદગી સુધી નહિ પરણવું
તે; સંસાર માંડવા નહિ તે; સ્ત્રી

સંગથી હમેશ દૂર રહેવું તે.
 બયાનક=કારમી; દુઃખ ઉપગમે એવી
 પ્રતિજ્ઞા=પથ; નિશ્ચય; ટેક
 બીજમ=મયંકર
 ભોમઆપી=ત્યાગ કરી.
 ઉપનિષદ=રેહનો એક ભાગ એમાં
 ઈશ્વર કોણ છે, આપણો આત્મા
 શું છે, જગત્ શું છે, વગેરે
 સંબંધી વિચાર આપ્યા છે તે
 ભાગ.
 નમુનાદાર=દર્શન લેવા લાયક; ઉત્તમ.
 અલોકિઃ=આ દુનિયામાં નહિ જડે
 એવી.
 પિતૃભક્તિ=પિતા તરફની ભક્તિ-
 આસક્તિ; પ્રેમ.
 અમર=કાયમ રહે તેવી.
 પ્રાપ્ત કરી=મેળવી.
 પાઠ ૧૯.
 રવયંવર=પોતાની મેળે પસંદગી
 કરીને વરવું તે.
 તિરસ્કાર=અપમાન.
 વૃદ્ધ=વરડો.
 પળીઆં=ચોળા વાળ માથે થઇ
 જવાં તે.

નિર્લજ્જ=જાજ વિનાનો
 જીવનપર્યંત=જીવતાં સુધી
 મિથ્ય=ફોગટ
 પ્રતિજ્ઞા=પથ; ટેક, અડગ નિશ્ચય
 નિધા=વગોળ્યા
 અદ્વિતીય=અનુલ; કોઇ બરાબરી કરી
 ન શકે એવું.
 મહામુશીબત=જેમ તેમ મોટી
 અડચણ વેઠીને.
 અન્ય=મીઞે.
 કબૂલી=મંજુર કરી; પોતાની કરી,
 આરાધ્યા=સ્તુતિ કરી; ભક્તિ કરી.
 કોણાચાર્ય=પાંડવકૌરવોને ધનુર્વિદ્યા
 શીખવનાર ગુરુ.
 અનીતિ=દુરાચાર
 વાર્તા=અટકાવ્યા.
 અનાચાર=અનીતિનું કામ.
 જય=જીત.
 વાંછવો=ચાહવો.
 બાણ શરપા=બાણની પથારી;
 બાણથી બનાવેલું મિછાનું.
 મોક્ષધર્મ=સંસારમાં જન્મમરણના
 ફેરામાંથી છુટી જવાનો રસ્તો.
 અત્યંત=વધુજાજ.

પ્રવીણ=હોશિયાર,

ભંડાર=ખજાનો.

ગૌરવભર્યા=મોટાકાવાળા.

પ્રખ્યાતિ પામ્યા=આખરદાર મણુવા;

વખણવા; જણીતા થયા.

પાઠ ૨૦.

ભીખ=ભિક્ષા; માગીને ખાવું તે.

પ્રતિષ્ઠિત=પ્રતિષ્ઠિત=આખરદાર.

લાજ=જ્જનમ; શરમ

કસ=શક્તિમાન; મજબૂત.

ભિખારી=(ભિક્ષા=ભીખ+આહારી=

ખાનારો) ભીખ માગી ખાનારો.

વેઠ=શરીરનો નકામે બોળો.

નિજ=પોતાની.

સંપત્ત=મરેણું; પૈસાદાર.

પ્રતિષ્ઠા=આખર.

અભિમાન=(અભિ=સાથે+માન=)

માન ભેર; ગર્વ, ગૌરવ; મોટાકા.

ટેક=સ્વાભિમાન; નિશ્ચય.

રહેજ=જરાજરામાં.

મોટાકા=ગૌરવ.

નીભે=મની શકે; નભી શકે.

જામ=પાત્ર; ભીખ માગ.

સદાવ્રત=રોજ મહત્ત્વ યજ્ઞ આપ.

વામાં આવે છે તે.

આપ=પોતાનું.

જે આખરદાર માણસ છે તેને
તો આજસને લીધે ભીખારીનું કામ
કરવું પડે તેમાં બહુ શરમ આવે
છે. ૧.

જે શરીર મજબૂત છતાં
ભિખારી થઈને પેટ ભરે છે તેને
જીવતો છતાં મુઝેલા જેવો જણવો.
તે શરીરનો બોળો નકામે ઉઘડી
રહ્યો છે. ૨.

મારો જાત મહેનતથી મેળ-
વેણું અનાજ ખાઈને હું જીવતો
રહીશ; અને મારી મહેનતથીજ
મેળવીને હું પૈસાદાર થઈશ. ૩.

એ રીતે કરવાથીજ મારી
આખર છે; એવો ગર્વ મનમાં રાખી
એ નિશ્ચય સહેજમાં છોડી દેવો
નહિ. ૪.

જ્યાં સુધી ભીખ માગી નથી
ત્યાં સુધીજ ગુણ અને મોટાકા ટકી
રહે છે, માટે બની શકે ત્યાં સુધી
મામ નહિ. સદાવ્રતમાંથી મેળવેલા
અન્નને વિધાર હો. ૫.

મનમાં નહીં સમજવું કે
નિશ્ચય ઉપર અને ઉદય ઉપરજ
બધું કલ્યાણ છે ૬
નર્મદાશંકર-સુરતના આમલીરાનના
નાગરખાહણ્યુ; નર્મકોષ, નર્મગદ્ય
તથા નર્મ કવિતા વગેરેના કર્તા.

પાઠ ૨૧.

પૂર્વે=પહેલાં.

હયાતી=હોવાપણું; અસ્તિત્વ
અન્યત્ર=(અન્ય=મીઠું+ત્ર=સ્થાન)
બીજે ઠેકાણે.

વિચિત્ર=નવાઇ ઉપજાવે તેવું.
નિરાધાર=(નિરૂ=નહિ) આધાર
વગરનાં.

આવશ્યક=જરૂરનું.

ભાસ=દેખાવ.

પેદુ=પેટની નીચે પૂછડી તરફનો
પાછલા બે પગની નજીકનો ભાગ.

પ્રહાર=ધા.

આત્મ રક્ષણુ=પોતાનો બચાવ.

ટાળાખંધ=જામામાં.

પાઠ ૨૨.

પ્રતાપ=દાયદો.

ગેલ=ગમ્મત.

મિજાજ હાથ રહ્યા નહિ=ગુસ્સે
થયો.

હોડ=શરત.

પાઠ ૨૩.

ધનાઢય=(ધન+આઢય=મળવાન)
પેસાદાર.

દ્રવ્ય દેખી મુનિવર યજ્ઞે=પેસા
જોધને ત્યાગીની પણ્ય દાનત બગડે.
મુનિવર=મુનિઓમાં વર-ત્રેહ; યોગી.
તરુવર. ઋષિવર. ગિરિવર,
સરૌવર.

દાનત=મતિ; બુદ્ધિ; નિષ્ઠા.

તક સાધી=લાગ જોધ.

વ્યવહાર=કારભાર.

પ્રમાણિકપણાથી=ચાજબી રીતે.

પ્રતિષ્ઠિત=આપરદાર.

ગણના=ગણતરી.

સાખ=ખાંટ; બધા વિશ્વાસ કરે ને
પેસા ધીરે એવી આપર.

ઉદારતા=મલાઈ; પરોપકાર બુદ્ધિ.

વર્તન=ચાલચલગત; વર્તણૂક.

કાલક્રમે=વખત જતાં

બાહોશી=ચપળતા ને હોશિયારી.

નિષ્પક્ષપાત=અધાંને સરખાં ગણવાં.

એથી હલકું પક્ષપાત=એક તરફ
વધારે ને બીજા તરફ ઓછો
ભાવ બતાવવો તે.

પાયરી=દરજી.

મુકદ્દમા=કેસ.

અદલ કન્સાફ=આજબી ન્યાય.

પુરાવો=સાક્ષીઓએ કહેલી હકીકત.

વિરુદ્ધ=હલકો.

ઠેરવો=મણવો; માનવો.

ફેસલો=ચુકાદો.

તલસી રહી હતી=આતુર થઈ રાહ
જોઈ રહી હતી.

આકુળ વ્યાકુળ=ખેબાકળું.

મભરાટ=ખેબાકળાપણું.

મુખમુદ્રા=મોનો આકાર.

સ્તબ્ધ=સ્થિર.

ચકિત=ચોકેલી.

છક થશો=અચંબો પામશો.

વિશ્વસઘાત=ભરોસાનો ભંગ,

ડંખે છે=કરડે છે; અંદરથી ખટકે છે

ધટતી=ચાજબી

અશી=જરા; થોડું; લગાર

મુક્ત થઈશો=અચીશ; છુટીશ

હૃદયનો ડંખ=અંતઃકરણનો ખટકો;
કચ્છાટ.

મર્મવેધી= મર્મસ્થાનને વીધે એવું;

હૃદયની પાસેનું સ્થાન જ્યાં માર-
વાથી તરત પ્રાણ જાય તે

મર્મસ્થાન

સમૃદ્ધ=પૈસાદાર

નિઃશંક=શંકા વગર; નીડરપણે;

બીક વગર

સવિસ્તર=વિસ્તાર પૂર્વક; પુરેપુરી
હતી તેમ ને તેમ

કૃત્યો=કામ

છયોક=ખુદ્દી રીતે

પસ્તાતા=સંતાપ કરતા; દીલગીર
થતા; પસ્તાવો કરતા

શુદ્ધ ભાવથી=નિષ્પાપ હૃદયે; ચોક્ખી
લાગણીથી

આકસ્મિક=અકસ્માત એકાએક મળી
આવતા

સંસ્કાર=છાપ

આકર્ષાય=ખેંચાય

વેદના=પીડા; દુઃખ

દુઃખદાયક=દુઃખ હપળવે તેવું.

પાઠ ૨૪.

અધિક=અણેજ.

વિચિત્ર=આશ્ચર્યજનક.

નીલવર્ણી=કાળાશ પડતા આસમાની
રંગના શરીરવાળો પુરુષ; કાળી
આસમાની વનરપતિ ખાધ નિર્વાહ
કરતો તેથી અને ઉઘાડામાં રહે-
વાથી એવું રૂપ આવું બની
ગયું હતું.

ગદા=પતથરનું એક છેડેથી વજન-
દાર હથિયાર.

સ્વરૂપ=દેખાવ

વિકરાળ=બિહામણું.

ભયભીત=ભયથી ખીંચેલા

ભયભીત થયા=ખીંચા.

ડમે=ખસે; હારે.

વિજય=જીત.

મગર=અભિમાનવાળો.

વિશ્વાશુ=મરોસાદાર.

સંબાળ=કાળજી.

પ્રખળ=તીવ્ર; વેગવાન.

તીરકામણું=તુષ્યાણું.

મધ્ય હ્ર=પોર; સૂર્ય માથે આવેલો
કોણ તે અખત.

મુક્ત થયો=છુટી ગયો.

નિવાસ=રહેઠાણ.

ખેડોળ=વાંકાચુંકા અંગવાળો.

નિર્વાહ કરતો=ગુજરાત કરતો;

ભરણપોષણ કરતો.

બિહામણું=ખીક લાગે એવું.

ખેખાકળી=ગમરામણવાળી; ગાભરી.

અડાવ્યા=વંચાવ્યા.

ગમરામણ=ખીક.

આવેશ=ગુસ્સો.

વિદાય કર્યા=મોકલી આપ્યા.

રાતો પીળો=કોષના આવેશમાં
આવેલો.

નિવેદન કરી=હી સંભળાવી.

હૈયાનો હાર=અણેજ વહાલો; ગળામાં

હાર પહેરવો જેટલો પ્રિય થઈ

પડે છે તેટલો વહાલો.

આંખની કીકી=અણેજ કીંમતી;

આંખની કીકી જેવી અમૂલ્ય છે

તેટલોજ મોંઘો.

પત્તો ખાધો નહિ=ઠેકાણું પડ્યું નહિ.

પાઠ ૨૫.

ફનિયાની ઘટમાળ=ઘટમાળ-ઘડાનો

હાર; કોસ કુવામાંથી પાણી

કાઠવાની રેંટમાં જેમ ધડા ઉપર
નીચે જાય છે, તેમ દુનિયાનું
ચક્ર ફરતું ફરે છે; સુખદુઃખ એક
પછી બીજું એમ આચ્ચાંજ કરે છે.

નજર=દાનત.

કાસળ કાઠી=સાલ કાઠી; મારી નાખી.

હાથ કરવાનો=મેળવી લેવાનો; કબજે
કરવાનો; પોતાનું બનાવી લેવાનો.

ધર્મ્યા=અદેખાઇ.

દુષ્ટ તરફટ=માફું-ધાતકી કામ.

વીર=મહાદુર; બળવાન.

ક્રાંતિ=ચહેરો; દેખાવ.

તદન=પુરેપુરો.

અદ્ભુત=નવાઇ ખમાડે તેવો.

સિદ્ધિ=જેની પાસે સિદ્ધિ-દેવતાઇ
શક્તિ છે એવું.

કુમારિકા=કુંવારી છોકરી.

વેદના=પીડા.

અશ્વ=ગ્રોડો; હથ; તુરગ.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારક; અલૌકિક.

સિદ્ધિ=દેવતાઇશક્તિ.

બયાનક=ખીક લગાડે તેવું.

અત્યંત=અત્યેાજ.

ક્રાંતિમાન=રૂપાળો.

દેવસ્વરૂપ=દેવતાઓના જેવો
દેખાવડો.

અંબાર=ઝગલો.

ત્રાસ=ખીક.

ઘાટ ધડવાનો=મારી નાખવાનો.

મગતર મસળતું=મહુજ સહેલું;

એક મગતરને મસળતાં જેટલી

મહેનત પડે તેટલીજ મહેનતનું.

સમાન=સરખું.

પાઠ ૨૬.

સંહાર=નાશ.

વ્યાપી રહે=ફેલાઇ ગયો.

ઓચ્છવ=કેસવ; આનંદ.

નિરાતે=શાંતિથી; શીકર વગર.

ગુંજન=ભમરાનો અવાજ ગૂં-ગૂં

થયા કરે છે તે.

સુવર્ણકેશી=સોનેરી વાળવાળી; છોક-
રીનું નામ છે.

ખુરખો=મોહું તથા શરીરને કોઇ

જોઇ શકે નહિ તેવું ઝાઢવાનું

સીવેલું લુગડું.

વિરમય=આશ્ચર્ય.

ધારી=મદક.

મસ્તક છેલી નાખીશ=માથું કાપી

જાન લાંબા.
વિલંબ=વાર.
થંભો=થોભો; સખર કરો.
ધામધૂમ=દબદબો.
કારતાર=કુપી ગોઠવણ.

પાઠ ૨૭.

સંવાદ=સંભાષણ; એની વચ્ચે
થએલી વાત.
જથારથ=યથાર્થ; યોગ્ય ખરેખર.
પાવન=પવિત્ર.
કવણ=કોણ; કંઈ; શી.
અમસરણુ=અમારે લાયક.
વળતું=જવાબમાં.
રાય=રાજા.
મહિમાય=મોટાઈ.
જેડનમુનો; જેટો.
ધામ=મુકરર રહેઠાણ; ધર.
અક્ષકુલ=અક્ષયુનો વંશ.
માફેર=માફ.
લઘુવયે=નાની ઉંમરમાં; અવપણુમાં.
વળતા=એટલું કહ્યા પછી.
ભોમી=મૂમિ; પૃથ્વી.
કગ=કગલાં; પગલાં.

જાથના=યાથના; માગણી.
મહાદાત=(મહા=મોટા+દાતા=આ-
પનાર) મોટો દાન દેનાર.
પ્રતાપ=મોટાઈ.
અસુર=દૈત્ય; રાક્ષસ. (અ=નહિ+
સુર=દેવતા)

પાઠ ૨૭.

અલિરાજ રાક્ષસ હતો. એક
વાર તેણે યજ્ઞ કર્યો અને પુષ્કળ
દાન દીધું. આ યજ્ઞને અતે ઇન્દ્રપદ્મી
પામશે એવી ચિંતાથી દેવોએ
વિષ્ણુભગવાનની સ્તુતિ કરી. તેમણે
વામનરૂપ ધારણ કરી અલિને પાતાળે
ચાંપવાનું માથે લીધું. રાક્ષસોના
ગુરુ શુકાચાર્ય હતા તેમણે અલિ-
રાજને બહુએ વાર્યા; તોપણ
તેણે બહુક વેશે આવેલા અક્ષયુને
સાડાત્રણ ડગલાં પૃથ્વીદાનના આપ-
વાનો સંકલ્પ કીધો, પછી વૈરાટરૂપ
ધારણ કરી વિષ્ણુએ સાડા ત્રણ
ડગલાં ભરતાં એને પાતાળમાં ચાંપી
લાલ્યો ને ત્યાંનું રાજ્ય સોંપ્યું.
એની ભક્તિથી પ્રસન્ન થએલા વિષ્ણુ
હજી પથ આગ્રમીસે ત્યાંજ નિવાસ

કરે છે. ત્યાં જાય છે તે દિવસ દેવસુતી અગિઆરસ ને પાછા આવે તે દેવહી અગિઆરસ તરીકે જાણીતા દિવસ છે. આ બાલરાજને ત્યાં વામનરૂપે આવેલા વિષ્ણુ ભગવાન અને એની વચ્ચે થતી વાતચ.તકવિ પ્રેમાનંદે વર્ણવેલી છે.

એક હાથે પગે લાગીને બાલ રાજ પૂજે છે, વામન ઋષિ, આપે પધારી મને પવિત્ર કીધો, તો હવે મથાર્ય વાત કહો. ૧.

હે વામન ઋષિ, આપ શી ઇચ્છાથી આવ્યા છો. અમારા સરખું કંઈ કામઠાજ હોય તો કહો. આપે મને પવિત્ર કીધો છે. ૨.

ઉત્તરમાં વામનજી બોલ્યા, હે રાજ, સાંભળ. અમોએ તને ઉદાર તરીકે જાણ્યો, અમારા જાણુવામાં આવ્યું કે તું ઉદાર છે, એવી તારી મોટાઈ જાણી. ૩.

વળી ત્રણે બ્રહ્માંડ-સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ-રોધી વળીએ તો ત્રણ તારા જોડાનો બીજો મળી શકે

નહિ, હે રાજ, સાંભળ. એવો તારો મહિમા જાણ્યો. ૪.

મારું રહેઠાણુ આખા જગતમાં છે. હે રાજ સાંભળ. બ્રહ્મચારીને વળી મુકરર રહેઠાણુ, ધર કાતું ? મેં તારો મહિમા જાણ્યો. ૫.

મારો બ્રાહ્મણુનો વંશ છે; હું બ્રાહ્મણુનો વંશજ છું. હે રાજ, સાંભળ. મારું નામ વામનજી છે. મેં તારો મહિમા જાણ્યો. ૬.

અમારા માતાપિતા કોણુ છે તેની અમને ખબર નથી; કારણુ કે તે બચપણમાંજ ન.શ પામ્યા છે. હે રાજ સાંભળ, મેં તારો મહિમા જાણ્યો. ૭

એટલું બોલ્યા પછી શ્રી પ્રભુ વામનજી બોલ્યા હે રાજ, સાંભળ. મારે ત્રણુ ડગલાં પૃથ્વી જોઈએ છે. મેં તારો મહિમા જાણ્યો. ૮

તને દાનેશ્વરી જાણીને તારી પાસે કંઈક માગણી કરવા આવ્યો છું. હે રાજ, સાંભળ. મેં તારો મહિમા જાણ્યો. ૯

તને મોટા દાનેશ્વરી જાણીનેજ
તારી પાસે યાચના કરવા આવ્યો
છું; હે રાક્ષસ કુળના સૂર્યરૂપ,
તારી મોટાઇનાં શાં વખાણુ કરે ? ૧૦

પાઠ ૨૮.

અવસર=પ્રસંગ; ટાણું.

શુકન=સારી એધાણી; સારું પરિ-
ણામ આવશે એવી આશા ઉપજે
તેવો બનાવ

સૌભાગ્યવતી=જેનો ધણી જીવનો
હોય તેવી (સ્ત્રી)

વિધવા=ધણી મરી ગયો હોય તેવી સ્ત્રી

અપશુકન=નકારી એધાણી; જે
બનાવ જોઇ માઠું પરિણામ આ-
વશે, એમ લાગે તે.

અપશુકનીડિ=અપશુકન કરનાર.

મિથ્યા=ફાગટ

કાગ=કામડો

આકસ્મિક=અચાનક

ગ્રહણુ કરી શકે છે=ગ્રીવી લઈ
શકે છે.

બખેલ=ખાડા

ઠાંકણુ હંચું કરે છે=પીછાંવાળું

ઠાંકણુ ખસેડી લે છે.

તક સાધી=ત્રાગ જોઇ

તલપ મારી=ઓચિતો હલ્લો કરી;

તરાપ મારી.

બલિહારી=ખુખી.

ઉપકારક=ઉપયોગી; ફાયદાકારક

ચંચુપ્રહાર=ચાંચવડે મારવું તે.

(ચંચુ=ચાંચ+પ્રહાર=મારવું તે.)

એવા શબ્દો; પ્ર+હાર; સં+હાર=

સંહાર=નાશ કરવો. વિ+હાર=

વિહાર=રમવું. આ+હાર=આહાર=

ખાવું તે

પાઠ ૨૯.

દીવાદાંડી=દીવા માટે બાંધેલો ચણુ-

તરનો ચાંબડો

ઝમકતા=ચમકતા.

હોકાયંત્ર=ચડિઆળ જેવું એક યંત્ર

હોય છે. તેમાંની સોય હમેશાં

ઉત્તર દક્ષિણ રહે છે.

વહાણુવટી=વહાણુવાળો; વહાણુવટી

જેવા શબ્દો. નાણુવટી, કંકાવટી.

ખરાખો=પાણીથી ઠંડાએલો ખડક.

કંડીલિયું=દીવાદાંડી; કંડીલ=મોઢું

દાનસ

નિભંચરીતે=મેરીકરાઇથી.

યોજના=ગોઠવણ

આશીર્વાદ=પત્રલેખકારી

ધીકી રહ્યા છે=અધિકાર ચાલી રહ્યા છે.

ગોદી=આગભોટાને ઉભા રહી માલ ચઢાવવા ઉતારવાનું સ્થળ; ડકડો

ગોઠવણ=યુક્તિ

પાઠ ૩૦.

નાવિક=(નાવ=હોડી+ધક=વાળો)

હોડી હાંકનાર; વહાણવટી.

ખાફ=ખંદર કરવાની જગા; વહાણને રહેવાની જગા.

સંજે=દેખાય

સાહિત્ય=સાધનો.

પાઠ ૩૧.

સ્વદેશરક્ષક=(સ્વ=પોતાનું + દેશ +

રક્ષક=રક્ષણ કરનાર) પોતાના

દેશનો બચાવ કરનાર.

સૈકો=સો વરસનો કાળ. ચૌદમો

સૈકો=૪. સ. ૧૩૦૧ થી ૧૪૦૦

સુધી. પંદરમો સૈકો=૪. સ.

૧૪૦૧ થી ૧૫૦૦ સુધી.

અણીનો=કેવટનો; ફેંસલાનો.

માર્ગ=રચના; બનાવોનો કામ.

પ્રાસદ્ધ=અણીતી.

ધર્મિકતા=ધાર્મિકપણું.

સ્થિતિ=હાલત.

દયાળનક=દયા ઉપજાવે એવી.

અધીશ=(અધિ+ઇશ) ઉમરાવ;

હાકેમ.

પરાધીન=(પર=પારકું + આધીન=તાબે) પારકાને તાબે; પરતંત્ર.

કટોકટી=ભારે દુસ્મનાઇ.

કટોકટીને સમયે=અણીને વખતે.

ભવિષ્યવાણી=હવે પછી બનનાર બનાવની કથા; આગાહી.

દેવવાણી=દેવતાઇ શબ્દ; ગેબી અવજ

દિવ્ય વાણી=ગુપ્ત રીતે બોલાયલા

દેવતાઓના શબ્દ.

પ્રતિજ્ઞા=પણ; ટેક.

સજ્જ=તૈયાર.

રાજ્યાભિષેક=રાજ્યમાં ઉપર બેસાડવાની ક્રિયા.

પાઠ ૩૨.

કલ્પનાશક્તિ=અનુભવ ઉપરથી વગર

અનુભવેલું ગોઠવી દેવાની મનની

એક પ્રકારની શક્તિ.

ખડું કરે છે=દોરી કાઢે છે; હાનર
કરે છે.

પ્રખળ=વેગવાળી.

હૃષ્ટપુટ=આનંદમાં માલતું, મજાનું
શરીરવાળું.

કવચ=અપ્તર.

દિવ્યમૂર્તિ=દેવતાનું આકારવાળી.

સ્વાધીન=તાબે.

નદુ કળા=હાથ ચાલાકી કે યુક્તિ-
થી સામાને હેતરવાની હીકમત.

ડાકેણુ પ્રેરિત કે જૂત પ્રેરિત=
વાસનાના બળવાન આવરણુ
સહિત મૃત્યુ પામેલું મનુષ્ય બીજા-
ને દેખાવ દે છે. મરણુ પામેલી
વ્યક્તિ આવી ગતિએ જાય, ને
તે જો સ્ત્રી હોય તો ડાકેણુ થઈ
કહેવાય ને પુરુષ હોય તો જૂત
થયો કહેવાય. તે માણસને દેખા
દઈ અથવા તેના દીલમાં પ્રવેશ
કરી અવનવા સારા માઠા કામો
કરાવી શકે છે. જેના શરીરમાં
એવા જૂત કે ડાકેણુ પ્રવેશ કાઢે
હોય ને તે જોઈ કરાવે તેવું એ

કર્ચા કરે ત્યારે તે પ્રવેશી અદૃશ્ય
વ્યક્તિના નામ ઉપરથી જૂત,
પ્રેરિત કે ડાકેણુ પ્રેરિત કહેવાય.
ડાકેણુની પ્રેરણા મળતી હોય
તેવી, અથવા જૂતની પ્રેરણા
મળતી હોય તેવી.

છાયા=ઠાપ; અસર; અંશ.

ધર્મીધ્યક્ષ=(ધર્મ+અધ્યક્ષ) ધર્મીગુરુ;
પાદરી.

આરોપ=આળ; ખોતાનું.

અમત્કાર=આશ્ચર્યકારક પ્રયોગ.

આત્મખળ=આત્માનું બળ; મનઃ
શક્તિ.

શ્રદ્ધા=વિશ્વાસ; આસ્થા; આક્રીન.
પ્રેતસાહિત=હિંમત ભરેલું; હિંમ-
તથી ઉતેજાયેલું.

પરાજય=હાર. ઉલટો શબ્દ વિજય.

ગોખરે=મુખડે; સૌથી આગળ.

સંતુષ્ટ=રાજી; સંતોષવાળી.

પ્રભાવ=મોટાઈ.

અલૌકિક=આ લોકમાં નહિ જડે
એવો.

અન્ય=બીજા,

પાઠ ૩૩.

પ્રેરણા=હુકમ; સંદેશો.

પરિસમાપ્ત=પૂરું.

નિશ્ચિત=નક્કી.

સેતાન=રાક્ષસ, ભૂત, પ્રેત ઇત્ય
મનુષ્યના શરીર વગરની અદૃશ્ય
વ્યક્તિ.

રાજકેહ=રાજ્યની સામા ભારેમાં
ભારે ગુના-રાજ્ય ઉથલાવવા
પ્રયત્ન કરવાનો-તેની સામા બાંડ
ઉઠે એવું કરવાનો, રૈયતને ઉશ્ક-
રવાનો, કે એવો બીજો ભારે
ગુનો.

ગુચ્ચવણુ ભરેલા=સમજીને જવામ
દેવામાં અડચણ પડે એવા.

ચકિત પ્રયુક્તિ=ખતખતની તદબીર
તરણ હૃદયની=મોળી.

સાધ્વી=(સાધુ = સજ્જન; સારો
માણસ+ઇ) સદગુણી પવિત્ર સ્ત્રી.

વિરુદ્ધનો=ગેરલાભકારક. એથી

હલટો તરફેણનો લાભકારક.

ધર્માધ્યક્ષ=ધર્મચુર; પાદરી.

શિયળ=અભિચાર્ય; પ્રતિમતાપણું.

અન્યએળ=આશ્ચર્યકારક,

સ્મારક=યાદગીરી કાયમ રાખવા
બાંધેલું મકાન, કરાવેલી છબી,
વગેરે.

પૂજ્યભાવ=પૂજવા લાયક ભાવ-
લાગણી.

દર્શાવે છે=દેખાડે છે.

માન=પ્રેમની લાગણી.

મરી=ચાલુ.

સૂચવે=દેખાડે.

કદર=પૂજ; કિંમત.

પ્રાણ ત્યાગ કર્યો=મરી ગઇ.

અસંસ્કારી=બીનકેળવાયલી.

ધાર્મિકવૃત્તિ=ધર્મ તરફનો સદ્ભાવ.

મતોખળ=મનની ગુપ્ત શક્તિ.

પાઠ ૩૪.

પત્ર=કાગળ

સમર્થા=યાદ કર્યા

વૈકુંઠનાથ=વૈકુંઠના ધણી; વિષ્ણુ

આમેર=મોસાળું

દામ=પૈસા

ત્રિકમજ=(ત્રિ=ત્રણ+કમ=ઓળંગવું;

ત્રણ ડગલામાં જહાઝ માપી નાંખ્યું

માટે ત્રિકમજ; વિષ્ણુ; (જુઓ

પાઠ ૩૭ મો.)

ત્રેવડ=ગોઠવણ

દ્રવ્યતથ્ય=પૈસાનું

પાય લાગ્યા=પગે પડ્યા

પંડયો=ખોખલા પંડ્યા

સંત=સાધુ

સીમન્ત=અમરણી

વેદ્ય=ગાડું

સાંગી=ગાડાની બેઠક.

તળાવા=ગાડાનો એક ભાગ

પિંજણીયે=પીંજરી; ગાડાની પા-

છળ બાંધવામાં આવે છે

શ્રી જગદીશ=(શ્રી+જગત્+ઇશ=

ધણી) પરમેશ્વર

સંધાતે=સોબતમાં; સાથમાં

સંપુટ=જોડકું; (સં=સાથે+પુત=

વાસણ)

બાળકુટુંબ=બાલ્યાવસ્થાવાળા શ્રીકૃષ્ણ

દામોદર=(દામ=દોરકું+ઉદર=પેટ)

જેને પેટ દોરકું છે તે. કૃષ્ણ

નંદનંદન=(નંદનનો નંદ=છોકરો)

શ્રી કૃષ્ણ

વાર્જિત્ર=વગાડવાનાં સાહિત્ય;

પખાજ, ઝાંઝરી, કરતાળ, શંખ
વગેરે

ગાંડી=માંસડી

કાષ્ટ=સાકડું

તુળસીમાળ=તુળસીના લાકડાનાં

મણિકાની માળા

ભોગાવશે=ભોગ પુરા પાડશે.

ગોપાળ=(ગો=ગાય+પાળ=પાલન

પેષણ કરનાર) કૃષ્ણ

બળહીણા=મળ વગરના; નિર્બળ

હીડે=ચાહે

ઠેકે=ધકેમે

સાથ=જથો

સોર=ખૂમ; ધાંટો

ઢાળ=ઢોળાવ; ઢળાણ

ગળિયો=નિર્બળ; ઢીસો

પુછ=પૂછકું

મહી=પકડી

કોતુલ=અચભો; નવાઈ, હસવું

આવે એવો પ્રસંગ.

કોટિ=કરોડ; અત્યંત

સાલેસાલ=સાંધે સાંધા

જૂજવાં=છૂટાં; જુદાં

વક્ર=વાંકાં

સાંગી=ગાડાની બેઠક

ચૂચવે=ચૂર ચૂર બોલે; ચીંચ-

વાટ કરે

અક=પૈડું

મધ્યાન્હે=(મધ્ય=વચ્ચોવચ્ચ+અહ=સૂર્ય) માથે સૂર્ય આવે તે વખત;

ખરા ખપોર

મહિમા=મોટાઇ

વિપત્તિ=આહાર વિહારમાં રચ્યા

પચ્યા રહેલા; મોજશોખમાં

મશગુલ બનેલા

પુર=શહેર; નગર

કોડ=મનની અભિલષા

રોક=રોકડું

વસાત=વિસાત; કિંમત

પાઠ ૩૪.

ખોખલા પંડ્યાએ નરસિંહ મહેતાના હાથમાં કાગળ આપ્યો; નરસિંહ મહેતાએ કાગળમાં વધા-મણી વાંચીને વૈકુંઠના ધણી વિષ્ણુ-ભગવાનનું સ્મરણ કર્યું.

ધરમાં ખોટા પંસો પણ નથી ને પુત્રીનું મોસાળું કરવું છે; માટે હે ત્રિકમળ, પંસાનું કામ છે તેની ત્રેવડમાં રહેજો.

પછી ખોખલા પંડ્યાને જમાડી દક્ષિણા આપીને પગે લાગ્યા. અમે મોસાળું લખને આવીશું, એમ કહી પંડ્યાને વિદાય કર્યા.

વૈષ્ણવ સંત તે બધા એમના સગાં-તેમને નરસિંહ મહેતાએ પોતાને ઘેર તેડાવ્યા. પછી કહ્યું કે કુંવરઆપનું સીમંત છે તેથી મોસાળું લખ આપણે જવું જોઈએ.

જુની પુરાણી ગાડી છે. તેની ધુંસતી વાંકી વળી ગયેલી છે. ગાડામાં બેસવાની બેઠક તથા સોટા પણ બાંગેલાં છે. કોષના તળાવા ને કોષની પીંજરીઓ માગી આણેલી છે; વળી બે બળદ પણ માગી આપ્યા છે,

મહેતાજી મામેરા માટે ચાલવા લાગ્યા, ને શ્રી જગતના ધણી પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે તેમની ત્રણે સખીઓ પણ ચાલી. સાથે દસવીશ વેરાગીઓ પણ હતા.

ત્રાંખાની દાબડીનો સંપુત હતો તેમાં બાળમુકુંદ—શ્રીકૃષ્ણજીની

આધ્યાત્મિકતાની પ્રતિમા હતી. ગળે
હાર પહેરેલો હતો તેમાં દામોદર
નંદજીના પુત્ર કૃષ્ણજીને રાખ્યા હતા.

ગાડીની પાછળ કાચળો બાંધે
હતો. તેમાં બાજુનું બરેલાં હતાં.
ગોપીચંદનની તુળસીના પવિત્ર
લાકડાની એક ગાંસડી બાંધી લીધી
હતી.

મોસાળાનાં સાધનોમાં તિલક
અને તુળસીની માળાજી હતાં. નર-
સિંહ મહેતાને મનમાં નિર્ભયતા
છે કે ગાયોના પાળનાર શ્રી કૃષ્ણ
પ્રભુ મોસાળાના સર્વ ભોગ પુરા
પાડશે.

નિર્બળ બળદીઆ શી રીતે
ચાલે-શાના ચાલે ! વૈષ્ણવોનો
સાથ ગાડાને ધકેલે છે. (ઢાળ
ચઢવાનો આવે સારે) “જે જે
વૈકુંઠનાથ”; “જે જે વૈકુંઠનાથ”-
એમ મોટા અવાજે કરે છે, ને
બળદ પાસે ઢાળ ચઢાવે છે.

એક બગદ નિર્બળ થઈને બેસી
પડે છે ને બીજો આખરો છે તે
તાણી જાય છે, સારે બેસી પડે-

બાને પુછકું ઝાલીને હોમો કરે છે.
એવી એવી કરેડ, અત્યંત નવાઈ
થયાં કરે છે.

રથનાં સાથેસાથ-સાધિસાધિ-
છટાં ને બહુ વાંકાં છે. બેઠકનો તો
બહુજ અવાજ થાય છે. અને પેડાં
ખૂબ કચૂર કચૂર ચીંચવાટ કરી
રથાં છે.

ધડીમાં બેઠક પર ચઢે, બેસે
ને વળી પાછા ઉતરવું પડે; પણ
પણે મોઢેથી રામકૃષ્ણનું નામ
બોલે એમ કરતાં કરતાં ખરે બપોરે
મહેતાજી આવી પહોંચ્યા. તેમને
જોવાને આખું હના ગામ ભેગું
મળ્યું.

વિષ્ણુના બક્તોનો મહિમા
શહેરના વિષયી લોક (અથવા
વિષયી નગરના લોકો) શું જાણે !
કુંવર વહુના મનના અભિલાષ
પુરા થયા. મામેશ રોકકું છે.

મહેતાજી રોકકું મામેશ લાભ્યા
છે. વિષ્ણુ બક્તો કેવા મોટા છે
તે જુઓ ! એકેક માળા આપશે
તો આખી નાગરની ન્યાત પહેરશે.
પ્રેમાનંદ=પાઠ ૨૭ મો જુઓ.

પાઠ ૩૫.

કહ=માપ.

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ કરાયેલું.

રોનકદાર=મપકદાર.

મંસલ=માંસનું બનેલું.

કીમતી=મોઘા.

આફ્રિકા=આફ્રિકાખંડની ઉત્તરે

આવેલો એક દેશ; એ રૂપેશ પોર્ટુગલની દક્ષિણે આવેલો છે.

અરબીસર; અરબસ્તાનને સામે

કાંઠે આવેલો દેશ; આફ્રિકા-

ખંડમાં છે.

કલિફોર્નિઆ=અમેરિકાખંડની મધ્યમાં મેક્સિકોની રાજધાનીનું

શહેર છે.

ખાલ આવશે=અનુમાન થશે;

સમજાશે.

લીસોતરી=વનસ્પતિ.

પાઠ ૩૬.

સીરિઆ= } એશિઆઈ વૃક્ષ
મેસોપોટમિઆ= } સ્તાનમાં પ્રાંત છે.

બાદીને=ભરીને

ફળદ્રુપ=લીસોતરીવાળા

કાફે=જયો

કુધા=ભૂખ

તૃપ=તરસ

વિશ્રામ=વિસામો; આરામ

હાથ લાગ્યો નહિ=મળ્યો નહિ

ભોયપોય= (ભોય=મુડકું) મુડકા

જેવા; શખવત્

જવાહીર=જવેરાત

સંજ્ઞેગ=પરિચિત; હાલત

નિરાશ=દીક્ષગીર; આશાભંગ

તેજ=અપળ

અસીલ=ગરીબ

સાહસિક=(સાહસ+ષક) હિંમતવાન

પરોણામત=મેમાનગીરી; આદર-

સત્કાર

પાઠ ૩૭.

અગત્યનો=જરૂરો

ખનિજ=ખાણુમાંથી નીકળતો

(ખનિ-ની=ખાણુનજ=જન્મેલું)

ઉબ્ધુતા=મરમી

ગંસ=વાયુ

પ્રશ્ન=સવાલ; શંકા

ખીચોખીચ=તદન નજીક નજીક;

ખાડી

અરિતત્વ=હયાતી

સમૃદ્ધિ=દોલત; સંપત્તિ; આત્માદી

ખ્યાલ=સમજણ

આત્માદી=ચઢતી; ઉભતિ

સુચન=માન

તેને અંગે થએલાં=તેને લીધે

થએલાં; તેના કારણથી થએલાં

પાઠ ૩૮.

ખોદાણુ=ખોદકામ

ધરેડી=ગરગડી

જોગવદ=ગોઠવણ

અકસ્માત્ થાય છે=ખણધાર્યું નુક-
સાન થાય છે; આદિત આવી
પડે છે.

જનન=જીવ; માણસો વગેરે

પાઠ ૩૯.

જમાવટ થવી=મેગાં થવું; ઠઠ

ખાઝવી

ખ્લાસ્ટર ઓવ્ પૅરિસ=ચૂનો, રેતી
ને પાણી વગેરે મેળવી તૈયાર
કરેમો વિભાયતી કોલ. એ સફેદ
હોય છે, ને એનાં રમકડાં. મકા-
નની છત (સીલિંગ) વગેરે બને છે.

આકર્ષવા=ખેંચવા; એકઠાં કરવા

તડાકા=ખરીખોટી વાતો; મપાટા

ટકાકિ=મજબુત; ટકે એવાં

પુષ્ટિ=ટોકા; આધાર; પુરાવો

અનૃત= (અન=નહિ+નૃત=સાચું)

અસત્ય; જૂઠું

વાચ્યમ્=ખોલવું

નિંદતા=નિંદા કરતા

દાઝ=લાગણી

વા=વાહ

મનુસ્મૃતિ=માણસોએ કેવી રીતે

વર્તવું જોઇએ તે સંબંધી મનુ

મહારાજે લખેલું સંસ્કૃત પુસ્તક

માનવ-ધર્મ-શાસ્ત્ર

ધૃષ્ટા=નિર્લજ્જપાણું

પરાશરસ્મૃતિ=પરાશર મુનિએ લ-

ખેલું ધર્મ શાસ્ત્ર

શરભિંદો=રીકો

પતરાજી=શેખી; બડાઈ,

ફિટકાર=તિરસ્કાર

ડેળ=દેખાવ

ફજેતી=મેઆમફ

પાઠ ૪૦.

સંસર્ગ=સોબત.

ઔદાર્ય=(ઉદાર+ય=પણું) ઉદારતા.

આગ્રહ=ખંત.

વિપત્તિ=સંકટ, દુઃખ.

લેખવતાં=ગણતાં.

મૈસિડોનિઆ=એ નામનો પ્રાંત

ગ્રીસનો એક ભાગ.

ધનિષ્ઠ=મીસર.

એશિઆ માઇનોર=લઘુ એશિઆ,

એશિઆય તુર્કસ્તાનનો ભાગ.

સર કર્થો=જીત્યો, તાબે કરીધો.

ખ્યાતિ=નામના, કીર્તિ.

વર્તન=વર્તણૂક, રીતભાત.

બેશક=શંકા વગર. નિઃશંક.

સમાવેશ=સમાસ; માધ રહેવું તે.

આશ્ચર્ય=નવાઈ.

મૈત્રી=દોસ્તી; બાધખંધી.

બેનમૂત=અદ્વિતીય; બીજા કોઈમાં

ન હોય તેવી; જેનો નમુનો ન

મળે એવી; ઉત્તમ.

અટકાવ=રોકાણ.

અર્હાંગી=અઢેલી, ટેકા દઇ.

અડગ=સ્થિર.

વ્યવહાર=આપ લેનો સંબંધ.

સંભાવના=સંકાર.

વીરત્વ=(ત્વ=પણું) વીરપણું;

બહાદુરી. ત્વ પ્રત્યય આવે એવા

શબ્દો વીરત્વ, લઘુત્વ, મહત્વ,

ગુરત્વ, સત્ત્વ, મમત્વ.

ફિલસુફ=તત્ત્વજ્ઞાની.

પાઠ ૪૧.

બળાપો=મળતરા.

લાજ=આયર.

શે=શા માટે.

નિર્માણ=માલ વગરના,

નિર્ધન=ધન વગરના.

અવતાર=જીવતર.

નવ=નહિ.

માહું=મુરં.

સંધરે=સંગ્રહ=એકઠું કરવું તે.

અવસઃ=ગ્રાણું; પ્રસંગ.

મોડ=શુભ અવસરે સ્ત્રીએ માથે

પહેવાનું આભૂષણ એને ખૂંપ

પણું કહે છે. એ જાકા ધાસની

સળીઓનો ગુંથેલો હોય છે. કેટ-

લાક લોકો મોતીનો ગુંથાવે છે.

નાડાછડી=રંગીત સુતરનો દડો.

લાલ, પીળું સફેદ રંગવાળું સુતર.

ધાટ=ધાટડી; હુગડું.

બારે વાટ=હતા તેવાને તેવા; કાષ

પણુ જાતની તૈયારી વગર; બેડા
હતા તેવા ને તેવા.

શે=શા માટે.

હેજ=હેત.

સુરભિ=ગાય.

વછ=વત્સ=રાહરડું.

મછ=મચ્છ=મત્સ્ય=માછલું.

વછોછ=વિહોણી-વગરની; વિખુટી
પડેલી.

મૃગલી=હરણી.

હવણુ=મીઠું, લૂણુ, નીમક.

બાવ=હેત.

લોચન=આંખ.

શિદ્ધ=શા સાર.

હપહાસ=મસ્કરી.

તાળ=કરતાળ.

ચંગ=તાળ વગાડવાની પિત્તળની
ચકતિયો.

દંગ=કાઠ; રીતમાત.

મસ્તક=માથું. સં, મસ્તક
આધાસન આપવાને માટે માથે
હાથ મુકવામાં આવે છે.

પહેરામણી=મફીસ; શુભ પ્રસંગે
અપાતી ભેટ.

આસામી=માણસ; જેને પહેરામણી
આપવી હોય તે માણસનું નામ.

સમસ્ત=સકળ, અધાં.

વિસારશો=ભુલી જશો.

મા=નહિ

વસ્ત=વસ્તુ; ચીજ.

પાઠ ૪૧ સમજીતી.

કુંવરબાપ આજીજી કરીને બોલી.

મોસાળમાં તો કંછળ લાગ્યા નથી.

દ્રવ્ય વગર શું કરવા આવ્યા ?

હવે નાગરની ન્યાતમાં આવશ

શી રીતે રહેશે ? ૧

ધન વગરના માણસનો અવ-

તાર માલ વગરનો છે. ધન

વગરનાનું જીવ્યું તિરસ્કારને પાત્ર

છે. તેને કાષ ગણતું એ નથી, તે

બારણે પણ ઉછું રાખતું નથી. ૨

ધનવગરના માણસમાં ચતુરાઈ

હોય તોપણ તે ગાંડો બેલો મનાય

છે. તેને લોકો દુર્બળ, દુર્બળ કહી

બોલાવે છે પિતાજી, અર્થાં ભુંડું

ખીજું કથુંજ નથી. ૩.

હે પિતાજી, તમે કંઈ ઉદ્યોગ કરતા નથી, ને ધન પણ એકદું થયું નથી, તો એમ ક્યેં આ ટાણું શી રીતે સચવાશે, તેનો તમેજ વિચાર કરો. ૪.

કંકુની પશ્ચિએ નથી લાવ્યા મોડ કે નાડાછડી પણ નથી લાવ્યા. માટથી, ચોળી, કે ધાટડી પણ નથી, ત્યારે એમ બેઠા હતા તેવાને તેવા શું કામ આવ્યા ? ૫.

હે તાતજી, હવે કેમ કરીને આખર રહેશે ? મારી મા મરી ગઈ તેને બદલે હું ક્યાં ન મરી ગઈ ? ખરેખર, મા વગર સંસાર શૂનો છે. માતા વગરનો અવતાર તે શા કામનો ? મતબબ કે માતા વગરનું જીવતર ફાકટ છે. ૬.

જે બાળકની મા મરી ગઈ છે, તેના મૃત્યુ સાથેજ આપનું સગપણ પણ જાણે ઉતરી જાય છે. જેવું અસ્ત પામતા સૂર્યનું તેજ છે, તેવુંજ મા વગર (એકલા) આપનું હેત સમજવું. ૭.

માય મરી જતાં જેવું વાછરડું, પાણી વગર તણપનું જેવું માછલું, અને ટાળાથી વિખુટી પડેલી જેવી હરણી (એકલી હોય છે) તેવીજ મા વગર દીકરી એકલી (અટુલી પડી જાય છે) મુંઝાય છે. ૮.

મીઠા વગર અનાજ જેવું શીકું લાગે છે. હેત વગર (જમાડેલું) જેવું ભોજન ભાવનું નથી, કીકી વગર જેવી આંખ નકામી પડે છે, તેવુંજ મા ન હોય ત્યારે દીકરી ઉપર આપનું મન હોય છે. ૯.

જેવી રીતે ધડો પુટી જાય એટલે દીકરી ગમે ત્યાં રજળતી પડી રહે છે, તેવી મા વગર દીકરીની દશા છે. જેમ જાળ વગરનો કંસાર મોળો લાગે છે, તેમ મા વગર દીકરીનો સંસાર સુનો થઈ જાય છે. ૧૦.

મસ્કરી કરવા શા સારું આવ્યા ? સાથે પાંચપચાસ વેરાગી, શંખ, કરતળ, પ્રવિત્ર તુળસીની માળાઓ, એ (બધું લઈને આવ્યા) તેમો સાગું કરવાના ઢંગ કહેવાય ? ૧૧.

પાતાજી, કંઈ ન હોય તો
પાછા વળો, એમ કહીને છોકરી
રડી પડી, ત્યારે તેના માથા પર
હાથ મુકી મહેતાજી બોલ્યા વૈકુંઠ-
નાથ મોસાળું કરશે. ૧૨.

જેટલાને પહેરામણી કરવી
હોય તેટલાં માણસોના નામ લખી
લાવો. સાસરાના પક્ષનાં તમામનાં
નામ લખજો. વળી એકે ચીજ
જુલશે નહિ. મતલબ કે આસા-
મીવાર ચીજનાં નામ લખજો ને
કોઈ આસામી કે કોઈ ચીજ રહી
ન ગય તે લક્ષમાં રાખજો.
પ્રેમાનંદ—પાઠ ૨૭ મો જીઓ

પાઠ ૪૨.

જિજ્ઞાસા=જાણવાની ઇચ્છા.

પિપાસા=પીવાની ઇચ્છા.

જિજિવિસા=જીવવાની ઇચ્છા.

સ્વાભાવિક=કુદરતી રીતે

રુચે=મમે.

રાંટા=ત્રાંસા.

દંડગી=દંડ વગરની; ખેડંગી; વિચિત્ર.

પાઠ ૪૩.

શિશુપાળકમગવાન કૃષ્ણનો શત્રુ.

રુકિમણી=કૃષ્ણ ભગવાનનાં ધણિ-
આણી.

હરણ કરી ગયા=લૂંટ કરવા માટે
ઉપાડી લઈ ગયા.

રાજસૂયયજ્ઞ=યજ્ઞવર્તી રાજ થવા
મેટો. યજ્ઞ કરવામાં આવતો તે.

યજ્ઞમંડપ=યજ્ઞ કરવા માટેનો માંડવો.

ભૂપતિ=(ભૂ=પૃથ્વી+પતિ=ધણી)
રાજા.

મુનિવર=ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ

સન્માન=સ્વાગત; પૂજા.

શંકા=તર્ક; વિચાર.

સમાધાન=નિર્ણય; શંકાનિવારણ.

પિતામહ=આપના આપ.

સર્વજ્ઞ=(સર્વ+જ્ઞ=જાણનાર) બધું
જાણનાર.

વૈર તૃપ્ત કરવાનો=વૈર વાળવાનો.

ખેદ=દીલગીરી.

ઇર્ષ્યા=ખદેખાઈ.

હોઠ ધૂળવા માંડ્યા=ગુસ્સાનું એક

ચિહ્ન છે. હોઠ ફડફડવા માંડ્યા=

ખોલવાને તત્પર થયા.

ચઢી ગયું=મોઢું થયું.

આવેશ=ગુસ્સો,

વાચ્યુદ્ધમાં ઉતર્યો=મોલામોલી થઈ.

(વાક-ગ=વાણી+યુદ્ધ=ઝડપ)

વાચ્યુદ્ધ જેવા શબ્દો. બાણ્યુદ્ધ,

મક્ષ્યુદ્ધ, ઇંદ્ર્યુદ્ધ.

ગર્વવચન=અભિમાનના બોલ.

અગ્રપૂજા=પહેલી પૂજા.

ગોવાળ=ગાયો ચારનાર; ભરવાડ.

અર્પીતણા=પગના.

ઉપાન=(સં ઉપાનહ)=મેડા; પગ-
રખાં; ખાસડાં.

મૂઢ=મૂર્ખ; મંદમતિ; અકલ્પહીણ.

મેડા=મેડી.

તરકર=ચોર.

કોડ=મનની હેંસ.

ધૃતરાષ્ટ્ર=કૌરવોના બાપ.

શ્વસુર=સસરા.

ઋતિજન=યજ્ઞ કરાવનાર.

સલવતીમુત=સલવતીનો છોકરો.

બ્યાસ=વેદમબ્યાસ.

અહનિષ્ઠ=અધરના ચિંતનમાં નિમગ્ન
રહેલું.

કૃપાચાર્ય=પતો જ થાય છે.

યજ્ઞ=જમન.

ગાના=ગત્રા.

યજ્ઞમાન=જમમાન.

કૃપાચાર્ય=કૃપાચારજ. ગે.ર

યજ્ઞ=જમન.

સત્ર=યજ્ઞસત્ર=યજ્ઞોપવિત (જનોષ)

જેતું પવિત્ર.

અશ્વત્થામા=હોણાચાર્યનો પુત્ર.

પૃથ્વીપતિ=રાજા.

એકલવ્ય=બીલ હતા.

જયદ્રથ=એણે સાતમા કોડામાં

અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુને

માર્યો હતો.

મહાંત=મોટા મોટા; મોટેરાં.

ભૂપ=રાજા

અપૂજ્ય=નહિ પૂજવા યોગ્ય.

શાને=શા મારે ? શા કારણથી ?

બ્રહ્મ થયું=અપવિત્ર થયું; બગડયું;

કલંકિત થયું.

રાજન=હે રાજા.

જપ=મંત્રનો વારંવાર ઉચ્ચાર.

તપ=દેહક્રમન, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, વગેરે;

કષ્ટ વેઠવું તે.

સાધન=સાધના; અમુક દેવની ભક્તિ.

કર્મ=સત્કર્મ.

પાઠ ૪૩.

શિશુપાળ સભામાં એકદમ હસે થયો. તેને યુધિષ્ઠિર સાથે બોલા બોલી થઇ—શિશુપાળ જીઠી ગર્વ ભરેલાં વચન બોલવા લાગ્યા—

અલ્યા ધર્મ, તું મૂર્ખ મન-વાળો જણાય છે. તો આ વખતે હલકી પુદ્ધિવાળા થઇ પહેલી પૂજા ગોવાળીઆની કીધી. જે પગનાં ખાસડાં (તુલ્ય) તેને માન આપીને માથે ચઢાવ્યાં હે મંદપુદ્ધિવાળા તુ વાજખી ગેરવાજખી તો સમજતોજ નથી. તને યશ કોણે કરાવ્યો ? સરખે સરખી જોડ મળી, (એટલે) ચોરને પૂજી મનના કેડ પુરા કર્યા. આ વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર હોડીને જોવિંદને પૂજ્યો, એ તમે ચૂટ કરીને ચાલ્યા (ગણાવ) વળી દ્રુપદ કે જે તમારો પોતાનો સસરો તે તથા ખીજા મોટા શૂરવીર રાજાઓ, તેજ પ્રકાશ યશ કરનારાઓને પણ મુકીને, વળી સત્યવતીના છોકરા વેદવ્યાસ, યાજ્ઞવલ્ક્ય કૃષ્ણના ચિંતનમાંજ નિમગ્ન રહેતા

કપિલ ભગવાન, વળી બ્રહ્માના પુત્ર વસિષ્ઠજી, કૌશ્થાચાર્ય, ને યજ્ઞોપવીત (જનોઠ) જેવા પવિત્ર કૃત્યાચાર્ય, ગુરુના પુત્ર અશ્વત્થામા વળી સૂર્યનો છોકરો કર્ણ, રાજા દુર્યોધન, શલ્ય, એકલવ્ય, ભગદત્ત, ભીમક, બાલ્લિક જયદ્રથ એવા મોટા મોટાઓને મુકી યજ્ઞને અતે ચોરને પૂજ્યો. અપમાન વડે રાજાઓને ઝાંખા કર્યા, એ નહિ પૂજવા લાયકને તો શા માટે પૂજ્યો ? હે રાજાના તારી કીર્તિ, યશ અને પુણ્ય આજે બ્રષ્ટ થયાં. એ કૃષ્ણ શો ધર્મ પાળ્યો છે ? જપ, તપ, સાધન, કર્મ કશુંય કીધું નથી. ગિરિધર—કવિ.

પાઠ ૪૪.

ખડગ=ખાંડું, તરવાર કરતાં વધારે વાંકું દાતરડા જેવું શસ્ત્ર.
ધર્મરાય=ધર્મરાજ.
શાંત=દંડા.
મહાત્મ્ય=મહાત્માપણું; મોટાં.
સત્યકથન=સાચા બોલ.
રથે=ગમે.

સાર=સુદૃઢ; સાંશ.

અહણુ કરવાને=સમગ્ર લેવાને.

મદ=મહેર મારી ગએલી; થોડી.

પક્ષ=તરફેણ.

પૂતના=કૌસની બેન. માસી પૂતના
ધાવણુ મારફત ઝેર ચુસાડવા છ
દિવસના કૃષ્ણને માટે કૌસના
મોકલ્યાથી નંદને ઘેર ગઈ હતી
ત્યાં તેના રક્તનાંસ ચુસી લઈ
કૃષ્ણે મારી નાખી હતી.

બગ=અમાસુર, એ નામનો રાક્ષસ.

કેશી અશ્વ=કેશી નામના ઘોડા પર
રાક્ષસને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો.

અધાસુર=એ નામનો રાક્ષસ.

(અધ=પાપ+અસુર=રાક્ષસ)

વત્સ=વત્સાસુર.

મર્દન કીધો=મારી નાખ્યો.

રાફ=રાફડો; જમીનની બહાર જાળુને
જમીનની અંદર હોય તે દર.

તરકરકર્મ=ચોરીનું કામ; ચોટાઈ.

કુત્સિત=નિંદાભરેલું.

રહિત વિચાર=વિચાર વગરનું;
અવિચારી.

કાઠ=કામડો.

ઉચ્છિદ્ધ=એકું; બોરેલું; છોડેલું;

ખાતા વધેલું.

નિરધાર=નક્કી.

ઈત્યદિક=વગેરે.

અણુધરતાં=અણુછાજતાં; ધટે નહિ
એવાં.

વાયક=વાક્ય; વચન; બોલ.

બાપ્યાં=બોચાર્યાં; બોલ્યો; ઉચ્ચાર્યાં.

શિવ શબ્દ=(શિવા=શિયાળ) શિયા-
વાનાં શબ્દ.

સાંખે=સહન કરે.

લમ=તેવી રીતે.

પ્રહાર=આઘાત; સપાટો.

નિંદક=નિંદા કરનારાં.

આહ્વાન કર્યું=આમંત્રણ-નોતર દીધું,

જેર હોય તો સામે લડવા આવી

જા એમ લડવા બોલાવ્યા.

અક્ષતવ્ય=માફ કરી શકાય નહિ
એવા.

કોપાયમાન=ગુસ્સે.

સુદર્શનચક્ર=કૃષ્ણ ભગવાનનું મુખ્ય
હથિયાર.

છેદી નાખ્યું=પી નાંખ્યું; ધડથી

જુડું કરી દીધું.

શિશુપાળભીષ્મતરફ ઉચ્ચેરાયો
ને કહેવા લાગ્યો:—

અલ્યા ભીષ્મ, તું ધરડો થયો
તોપણ તારી યુદ્ધિ મંદજ રહી
તું કપટી કૃષ્ણની તરફદારી કરે છે,
એટલે તેજ ઇંદ્રિયોને બાણનાર
કૃષ્ણને પુખ્ત્યો છે (એમ
જણાય છે) ૧

એ કૃષ્ણએ શું બહાદુરી કરી
છે, તે તો મને બતાવ. એક ધરડી
સ્ત્રી પૂતનાને મારી નાખી. બકા-
સુરની દાદ ચીરી નાખી. એક
વટોળીઆ ભૂતને પછાડયા, ને જેણે
ગાડું ભાંગ્યું. ૨.

બાણગર થઇને એણે મંત્રવડે
કાળી નાગને નાથ્યો. કેશી નાગના
ઘોડાશ્વ રાક્ષસને તથા અધ્રાસુરને
માર્યો ને વત્સાસુરને પણ માર્યો. ૩

ઉધાઇના રફડા જેવા ગોવર્ધન
પર્વતને ઉખેડીને હાથ પર લીધો.
વ્રજમા રહીને વિચાર વિનાનું નિંદક
બરેલું ચોરીનું કામ કાધું. કાગડાની
માફક ગોવાળીઆઓનું ખોટેલું,
એફું, ખાધું. એ વગેરે નહિ છાને

નહિ એવાં જે વાક્યો શિશુપાળે
ઉચ્ચાર્યાં, તે સિંહ જેમ શિયાળના
શબ્દને સાંખે તેમ શ્રી શામળીઆએ
સાંખ્યા—શ્રીકૃષ્ણે સહન કર્યાં.

પાઠ ૪૫.

આશુ=આગેવાન.

કટક=લશ્કર.

વાનર યૂથ=વાંદરાઓનું ટોળું.

સરદાર વાનર=આગેવાન વાંદરો,
વાંદરાનો રાજા.

મસલત=ચર્ચા તથા નિર્ણય.

પ્રતિબિંબ=પડછાયો; સામી છબી.

યુદ્ધિબળ=ચતુરાઇ.

યુદ્ધિપ્રભાવ=યુદ્ધિબળ.

વિસ્મય=આશ્ચર્ય

આગીઓ=આગેવાન; સરદાર.

વાનર રજગુ=વાંદરાનું બનાવેલું
દોરડું.

પાઠ ૪૬.

સ્વદેશ પ્રેમ=પેતાના દેશને માટે
લાગણી.

જનની=માતા; જન્મ આપનાર સ્ત્રી.

જન્મ ભૂમિ=જે ભૂમિમાં જન્મ

થયો હોય તે; સ્વદેશ.

ઉલટબેર=હોંસથી; ઉમંગબેર.

વિદેશ=પરદેશ.

ઉમળકો=હેત.

ભિમ=ઉમળકો, મોળું, મોળાની
પેઠે હૃદયમાં ઊછળતા વિચાર.

પ્રબળ=વેગબાળી

સમાચાર=હકીકત.

ઉછાળો=આવેગ; ઉતારો.

બેલાશક=ભેશક; જરૂર; ખાતરી
પૂર્વક.

ઝાહોઝલાલી=આખાદી.

ગાદીમૈત્રી=દૃઢદોસ્તી; બહેનપણું.

મોહક=મોહ ઉપજાવે એવાં.

અપણુ=ધરેણું.

કેલિ=રમત.

પ્રેરાધશુ=દોરાધશુ; ઉત્તેજાધશુ.

વ્યવસ્થિત=રીતસર; ગોઠવણીવાળું.

પ્રવીણુ=હોશિયાર.

જીવનની મર્યાદા=મૃત્યુ સુધીનો કાળ;

નિંદગી; જીવલર.

સર્વથા=અધી રીતે.

અનુકૂળ=માફકસર

સંજોગો=અધી તરફની સ્થિતિ.

અનુસરત=અનુકૂળ પડે એવા.

રીતરસમ=રીતરિવાજ.

સાહિત્ય=અથોવગેરે ઉત્તમ સાધનો.

કોષપણુ બાપામાં લખેલાં પુસ્તકો
તે તે બાપાનું સાહિત્ય કહેવાય.

પાશ્ચાત્ય=પશ્ચિમની.

મુક્ત કંઠે=મોટે અવાજે; પોકારીને
શોચનીય=દિલગીર થવા જેવું.

અનીય પત્યય છે. એવા શબ્દો
રમણીય, પ્રેક્ષણીય, કર્મનીય, સ્પૃ-
હણીય.

વીરરસ=પરાક્રમની વાતોથી ભરપૂર;
જે વાંચ્યાથી બહાદુર બનવાને
આવેગ મળે તેવો રસ.

અખૂટ=ખુટે નહિ તેવો.

યત્કિંચિત્=થોડુંક.

યથાશક્તિ=શક્તિ પ્રમાણે.

યથાવકાશ=અવકાશ-કુરસદ પ્રમાણે.

પાઠ ૪૭.

કર્તવ્ય=કરજ

આર્થિક ઉન્નતિ=પૈસા સંબંધી
ચઢતી.

વ્યય=ખર્ચ; ઉપયોગ.

ધનિક=ધનવાળા

ઐષીઓ=રીઠીઆઓ,

પ્રવાસ=મુસાફરી.

માતઅર=માલદાર; તવંગર; ધનવાન.

નીરક્ષીરન્યાયે=(નીર=નાણી+ક્ષીર=

દૂધ+ન્યાય=રીત)=હંસ જેમ દૂધ

તે નાણી ગુદાં પાડે છે તેવી રીતે

કાકતાલીય ન્યાયે=કાગનું બેસવું

ને તાડવું પડવું અને તે રીતે.

દેહલી દીપક ન્યાયે=કેમરા ઉપર

દીવો મુકવાથી પાસ પાસેના બે

ખંડોમાં અજવાળું પડે છે તે

રીતે.

વર્જવા=તજવા; છોડવા.

ચારિત્રઅળ=નીતિમત્તા; સુનીતિઅળ

સ્વાભિમાન=પોતાની જાત માટેનું

યાગ્ય અભિમાન.

ઉદય=ઉન્નતિ; ચઢતી.

સ્વભાષા=પોતાની ભાષા.

અન્યભાષાદાર=પારકી ભાષા માર-

ફતે.

દાર=મારણું; રસ્તો.

સમૃદ્ધ=માતઅર.

પાઠ ૪૮.

વીરાંગના=(વીર=મહાદુર+અંગના=

સ્ત્રી) મહાદુર સ્ત્રી; વીર રમણી.

અપ્રતિમ=જેની બરાબરી કોઈ

કરી ન શકે એવી; ઉત્તમ;

અદ્વિતીય.

વૈધવ્ય=વિધવાપણું (વિ=વગર+ધવ

=સ્વામી, ધણી+ય=પણું)

કાયર=માયસી.

કવચ=અખતર.

પાણી ચઢાવ્યું=ગુસ્સાદાર કીધું;

હિંમત આપી.

ધોર=ભયાનક.

સંગ્રામ=ઝડપ; યુદ્ધ.

અઅળા=અ.

છાપો માર્યો=ઓચિંતો હલ્લો કર્યો.

ધૂમ્યો=ઝૂઝ્યો.

મૂર્છા પામ્યો=મેભાન થયો.

બલવત્તર=વધારે બળવાન.

રુદ્ર સ્વરૂપ=શિવના જેવું સર્વભક્ષી

કાળ સ્વરૂપ; અતિશય ક્રોધા-

ન્વિતરૂપ.

મૂર્તિમંત=શરીર ધારણ કીધું

હોય તેવું.

ક્ષાત્રતેજ=ક્ષત્રિયનું શૌર્ય.

સમરાંગણ=યુદ્ધનું મેદાન; રણક્ષેત્ર.

(સમર=યુદ્ધ+અંગણ=આંગણું)

પાછી પાની કરશે=પાછી વળશે;

હિંમત હારી જશે

મક્કમ=ટૂટ રીને ખડીને ખડી

રુધિરની ધારા=સોહીની સેર.

પ્રાણ ત્યાગ=જીવનો શરીર સાથેનો

સંબંધ તજવો તે, મૃત્યુ.

પાઠ ૪૯.

અલ્પગિરિ=અલ્પક આગળ આવેલો

પર્વત; જેમાંથી ગોદાવરી નદી

નીકળે છે તે.

અતિસે=અતિશય ધણુંજ

ભોમિયો=રસ્તાનો ગાણુકાર; મુસા-

ફરને રસ્તો અતાવવા સાથે આવનાર

પાયરિ=દરજાને.

લિલલ=સેવાળ; પાણીને લીધે ઉગતી

એક જાતની વનસ્પતિ.

ગોમુખ=(ગો=ગાયન+મુખ=મોહું)

ગાયનું મોહું.

શિવલિંગ શિરે=મહાદેવના બાણ

ઉપર, (શિવલિંગ+શિર=આથું.)

નેટ=નક્કી.

સો આઠ=એકસો આઠ.

થપાયાં=સ્થપાયાં.

રૂંગી=આનંદી,

વરણી=વર્ણવી; ગાઢ.

સ્તબ્ધ=ચક્રિત.

હુંએ=હું પણ; હું.

ઘટ=ઘાડાં.

નર્યું=નરદમ; એકલુંજ.

દિસંતું=દેખાતું.

ખુલતું=ચોકખું; આશ્ચું.

ઉપેર=ઉપર.

જુગ=થોડાં.

ગિરિ=પર્વત.

સંધું=અધું.

સુનકાર=શાંત; નીરવ; અવાજ

વગરનું.

મૃદુ=કોમળ.

મંદ=ધીમી.

જામે=એકઠી થાય; લાગે.

બ્યાપિ=ફેલાઈ.

અમત્કારિક=આશ્ચર્યજનક.

સંધો=અધો.

પાપી=અપવિત્ર.

પ્રપંચો=દુનિયાદારીનાં તરકટો; સં-

સારના પાપી તરકટી વિચારો.

લીલા=કુદરતની ખુશી; ભગવાનની

લીલા-રમતો; શોખ.

તપસ્વી=તપ કરનાર પવિત્ર પુરુષ;
મુનિ.

સમાધૂ=ગરકાવ થયું; તરમેળ
થયું; કુખી ગયું.

વિશ્વેશ=(વિશ્વ=જગત+ઇશ=ધણી)
જગતના ધણી; પરમેશ્વર.

કે=કંઈ; કશું પણ.

નર્મદ=(નર્મ=કલ્યાણ+દ-દા=આપવું)
કવિ નર્મદાશંકર.

પાઠ ૪૯.

બહુ થાક લાગેશે તોએ સવા-
રમાં હડીને તળાવે ચાલ્યો. ત્યાં
(તળાવમાં) નાહી પરવારીને બોમી-
આને લઇને મેં બ્રહ્મગિરિ તરફ
જવા માંડયું. ૧.

ધણી ઉંચી પત્થરીની મારી હતી
તે લીલના સંસર્ગથી ચીકણી હતી
તેથી જોઇ સંભાળીને ઉપર ચઢતો
હતો. વચ્ચે વચ્ચે થાકને લીધે
બેસતો પણ ખરો. ૨.

પછી હેંસથી ભરેલા જેવા
જનારાને જે ગાયનું સોહું મનાય
છે તે સામે ઉંચે જણાવા માંડે છે.
જેમાંથી થોડેક નીચે શિવલિંગના

શિર ઉપર ટપકટપક પાણી
પડે છે. ૩

પછી સાંધી થોડેક છેટે હું
ગયો. ત્યાં તો નિશ્ચય વરસાદથી
બહુજ ભીતું હતું. અહીં ઉંચે ગોતમ
ગોખરો હતો. તે જોયો, જ્યાં
એકસોને આઠ શિવલિંગ સ્થપ-
યલાં છે ૪.

અહીંથી કુંગરની નીચેનો ભાગ
જોતાં હું મનમાં બહુજ આનંદી
થયો. અહા ! તેની શોભાતું હું શી
રીતે વર્ણન કરી શકું. એ જોતાં
તો હું છેક સ્તબ્ધજ થઇ ગયો. ૫.

ગાદી ઝાડીના તો જાણે ઝૂમ-
ખાઓ. કે જોતો રંગ ઘેરાશ પડતો
લીસો છે. કાઠ કાઠ સ્થળે તો એકલું
ખાસજ ઊગેલું તે રંગે ખુલ્લું
લીલાશ પડતું દેખાય છે. ૬.

આથે ત્ર્યંબકપુરીનાં છાપરાંઓ
જણાયાં. એ (ટેકરી) પર થોડાં
થોડાં ઝાડવાંઓ પણ જોયાં એને
લીધે દેખાવ આનંદકારી લાગે છે.
અને વિધવિધ રીતે શોભતો એ
ગિરિ છે. ૭.

મારે બાળુએ બધું શાંત નીરવ
લગે છે વચ્ચે વચ્ચે વહેતા ઝરાનો
મધુર અવાજ થાય છે. વળી પવ-
નની ધીમા ધીમી લહેરો પણ આવે
છે, તેથી પુરા પ્રેમથી રળિઆમણો
ડુંગર જોયાજ કશું છું. ૮

નવું નવું જોતાં મન આશ્ચર્ય-
ચકિત થાય છે. દેખાવની ગંભીર-
તાને લીધે (દબ્બલા બરેલા દેખાવને
લીધે) ભારે ભયની સુરખ પણ
કવચિત્ લાગી જાય છે, ને વળી
પાછી એ પછી આનંદ આનંદ
બ્યાપી રહે છે, એવો ચમત્કારિક
પહાડ છે. ૯.

દુનિયાનો સઘળો વ્યવહાર
ધડીબર જુલો જવાય છે. મનમાંથી
સંસારના પાપી તરકટી વિચારો
પણ ભાગી જાય છે. એની ખૂબીનો
ઉપભોગ કરતાં ભગવાનની લીલા
જોતાં જોતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી.
એવો તપ કરનાર મુનિ જેવો પવિત્ર
પર્વત આ તો છે ! ૧૦.

આ બધું જોતાં મારું મન તો
જગતના ધણી પરમેશ્વરમાં પડેવાયું,

હુબી મયું, ને બીજું કંઈ ગમ્યું
નહિ. કાંવ નર્મદાશંકર કહે છે કે
હું આનંદમાં છેક હૂબી ગયો. એવો
(આનંદમાં હુબાવી દે એવો)
બ્રહ્મગિરિ ઉમેલો મેં જોયો. ૧૧.
નર્મદાશંકર—પાઠ ૨૦મો જુઓ.

પાઠ ૫૦.

દીર્ઘઆયુષ્ય=(દીર્ઘ=લાંબું+આયુષ્ય
=આવરદા) વધારે વરસ જીવવું તે.

ખ્યાનિ=કીર્તિ.

આટોપી શકે=પુરું દરી દે.

લેખક=લખનાર.

જીવન=આવરદા.

સંભવ=શક્યતા.

ચારોગ્ય=તંદુરસ્તી.

પૂરતો=પુરેપુરે; જરૂર જોગો.

સર્જ્યા=મનાવ્યાં; પેદા કર્યાં.

શારીરિક=શરીર સંબંધીની.

અનેક=(અન+એક) ધણા; એક

કરતાં વધારે, અધિક.

વિરૂદ્ધ=ઉલટા.

અશક્ય=અસંભવિત; બનવું કઠણ.

વલણુ=વળવાની વૃત્તિ; નિશાન.

વેતન=પગાર; ભાડું; મહેનતાણું.

ચીવટ=ગળજી.

પાઠ ૫૧.

પ્રચલિત=પ્ર+ખૂમ+ચલિત=ચાલતી)

લોકોમાં ખૂમ ફેલાએલી.

ઉદાહરણ=દર્શનો, દાખલો, પ્રસંગ.

વિપતિ=સંકટ; દુઃખ.

સ્વીકારનાર=ખુશ કરનાર.

સાહિત્ય=કોઈ પણ ભાષામાં લખા-

એલાં પુસ્તકો તે તે ભાષાનું સા-

હિત્ય કહેવાય.

આદર્શ=ઉત્તમમાં ઉત્તમ; નમુનાદાર

ચિત્રાર કે વસ્તુ.

કર્તવ્યપરાયણ=દ્રવ્ય બળવવામાં

મંજા રહેલા.

મટે=વિદ્વાનોને રહેવાનાં સ્થાનકો.

ત્યાં તેમનું પોષણ થાય એવો

બદોબસ્ત હોય છે, અને તેમને

ફક્ત વિદ્યાવ્યાસંગ સિવાય કશુંજ

કર્તવ્ય દરજ્યાત હોતું નથી.

પ્રતીણ=હોશિયાર.

લોકભાષા=લોકોનો મોટો ભાગ

જણતો હોય તેવી ભાષા; સામાન્ય

સર્વ વ્યવહારમાં વપરાતી ભાષી.

લેટિન=પ્રાચીન રોમન લોકોની ભાષા.

દરમાન=ફક્ત.

ભાષાન્તર=એક ભાષામાંથી બીજી

ભાષામાં લખવું તે; અનુવાદ;

તરજુમો.

અન્ય=મીઠું.

અજાન=નવાઈ થાય એવો આશ્ચર્ય-

જનક.

પાઠ ૫૨.

અસ્તિત્વ=હયાતી.

ચોકસાઈ=કાળજી.

સંમતિ=પરવાનગી

પ્રજા વત્સવ=પ્રજાનો વહાલો.

પાઠ ૫૩.

જળધોધ=પાણીનો કુદરતી ધોધવો.

ભવ્ય=દમદમ ભરેલો.

નાયગરા=જળ ગર્જના; પાણીનો

ખુદ્દ અવાજ.

દેદીપ્યમાન=ખૂબ પ્રકાશનું.

પથરંગી=રંગ બે રંગી; ધણી

રંગવાળું

પાઠ ૫૪.

શૃભાલ=શિયાળ.

આત્મ પક્ષ=પોતાની જાતનું ટોળું.

સ્વેચ્છાથી=(સ્વ=પોતાની+ધ્વચ્છા=

મરજી) મરજી મુજબ.

નીલીના ભાંડમાં=(નીલી=ગળી+માંડ
=કુંડ) ગળીના વાસણમાં.

વર્ણ=રંગ; જાત.

ઉદય=ઉત્થાન; ચઢતી.

રાજ્યનો અભિષેક કર્યો છે=રાજાદી
સોંપી છે; રાજ બનાવ્યો છે.

સાષ્ટાંગ=(સ=સહિત+અષ્ટ=આઠ+
અંગ=અવયવ) આઠે અવયવ
નમાવીને.

પરિચય=ઓળખાણ.

સ્વામિત્વ=ધણીપણું; રાજ તરીકેની
પદ્ધતિ.

પાઠ ૫૪. સમજીતી.

પોતાનો પક્ષ છોડી દધને
પારકાના ટોળામાં જઇને રહે તેવો
મૂર્ખ નીલ શિયાળની પેઠે મરણને
શરણ થાય છે; કમોતે માર્યો જાય છે

પાઠ ૫૫.

તન=તનુજ; છોકરો. (તન=શરીર
+જ=જન્મેલો) શરીરમાંથી જ-
ન્મેલો માટે.

(પંક=કાદવ+જ=જન્મેલું) પંકજ=
કાદવમાંથી જન્મેલું તે; કંમળ.

સ્વેદજ=પરસેવામાંથી ઉત્પન્ન થ-

એલી, જૂ. અંડજ=ઈડામાંથી
જન્મેલાં.

દંન=દિન=દહાડો.

વખુટી=વિખુટી; જુદી; છુટી.

તતકાળ=તરકાળ; તેજ વખતે.
(તત્+કાળ)

અણુગા=અળગા; આવાં; છુટા;
જુદા.

પ્રાણુ=જીવ પ્રાણ પાંચ છે; પ્રાણુ,
અપાન, વ્યાન, સમાન, ઉદ્ધાન.
એ સર્વનો સંગ્રહ છુટી જાય
ત્ય ર મૃત્યુ થાય છે.

રણે=ત્રડાઈના મેદનમાં.

આગ=અગ્નિ; અગન; ઝાળ; તીવ્ર
વેદના.

શતખંડ=(શત=સો+ખંડ=ભાગ;
કટકા) સેંકડો ટુકડા

દિનકર=(દિન=દહાડો+કર=કરનાર)
દિવસ કરનાર; જેના જિગવાથી
દહાડો થાય તે; સૂર્ય.

હસ્તિ=(હસ્ત=હાથ; સૂંઢ) હાથી.
વેધે=છેદે; વાંધે; કાપે.

વશિયર=વિપયર; ઝેર ધારણ કર-
નાર; નાગ; ઝેરી સાપ.

હેટાપે; કટકા કરે.

ફે=માળે; પ્રજાળે; સળગાવે.

બાધું=મધું; આપું.

ધનવાહણાં; વરસાદ.

ગાજતે=ગાજતે; ગડગડાટ કરતે.

આસઙગરાસ; ગુજરાન માટે મળેલો.

ધનામી જમીનનો કટકા; ગુજ-

રાનનું સાધન.

મણિધર=મણિ ધારણ કરેલો છે

એવો. નાગ; સાપ.

અવપૂત=સંસારથી તમ્બયલો; યોગી

પૂત=પુત્ર=છોકરો.

સહી=સિંહ.

અભિમન=અભિમન્યુ; અર્જુન

અને ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની એન

સુભદ્રાનો પુત્ર.

(અભિ=સાથે+મન્યુ=ક્રોધ) ક્રોધનું

પુતળું=ક્રોધ સાથે જન્મેલો માટે

એનું નામ અભિમન્યુ

પાઠ ૫૫.

અભિમન્યુ રણમાં જવા હઠ

કરે છે ત્યારે મા દીકરા વચ્ચે

વાદવિવાદ થાય છે.

મા કહે છે—

તું મારી લાડકો દર્શિ છે;

મેં તને એક પણ દિવસ મારાથી

આધો નથી ખસવા દીધો. ટોળાથી

વિખુટી પડેલી હરણીની માફક હું

તારા વગર કેમ કરીને રહીશ ?

જેમ સિંહને દેખીને બીજાં પશુઓ

ત્રાસ પામે છે તેમ આ સમયાર

સાંભળીને હું તો નિરાશજ થઈ ગઈ.

હે બાળ, બોળામાં બેસાડીને

તો હું તત્કાળ બોજન કરાવું છું,

(તેવા તમે) આજે આંખથી વેગળા

થાઓ છો, ને તત્કાળ મારા પ્રણ

પણ હરી જાઓ છો મતલબ

આટલા બધા વહાલા તમને આંખ-

થી વેગળા થતા જોઈને હું કેમ

કરીને જીવી શકીશ ? ફરી ફરી તું

શું કહેવરાવ કહેવરાવ કરે છે. હું

તને રણમાં જવા દેનાર નથીજ.

અભિમન્યુ કહે છે—

ઓ મારી માતા. મને બાળક

ના કહેશો.

હે મા, બાળ વયમાં કૃષ્ણએ

જમનાના પાણીમાં પેસી કાળી

નાગને નાથ્યો હતો.

મા, નાનકડો વીંછી કેવડો
સરખો હોય છે, પણ તે કરડો છે
ત્યારે આખે શરીરે આમ જો છે.

મા, નાનકડો મેષ કેવડો સરખો
છે, પણ તે વરસે છે ત્યારે નવે
ખંડમાં પાણી પાણી થઈ રહે છે.
પાણી વડે નવે ખંડ પૃથ્વીને ભરી
દે છે.

મા, નાનું સરખું વળ્લુ કેવડું
હોય છે, પણ તે તો પર્વતનાએ
સેંકડો કકડા કરી નાખે છે.

મા, નાનકડો સૂર્ય કેવડો હોય
છે. પણ તેનાથી બધા અધકાર
નાશ પામી જાય છે.

મા, સિંહનું બચ્ચું નાનકડું
હોવા છતાં તેનાથી હાથી તો ત્રસ
પામી જાય છે.

મા, નાનકડો મંકોડો કેવડો
સરખો હોય છે પણ તે ગુસ્સે
થાય છે ત્યારે એવો તો કરડી ખાય
છે કે છોડાવીએ તો પણ છૂટતો
નથી, ઉલટો તાણતાં તણતાં તૂટી
જાય છે.

મા, નાનકડો હીરા કેવડો
સરખો હોય છે પણ તે લોખંડની
એરણુને વીંધી નાખે છે.

મા, નાનકડો નોળાઓ બચ્ચું
હોવા છતાં મોટા નામના પણ
કકડે કકડા કરી નાખે છે.

મા, જરા સરખો અગ્નિનો
તણખો કેટલો નાનો હોય છે; છતાં
આખું જંગલ બાળી મૂકે છે, માટે
હે મા, જે આખરે ક્ષત્રીનું ફર-
જદં છે, તેને બાળક તે કેમ
જાણીએ ?

હે માવડી, બહુ પ્રેમાળ, બહુ
દેવાદાર અને જેને ધણાક સાથે
વેર છે તે ત્રણ જણા કદી સુખે
ન સૂએ.

હે માવડી, જે તદ્દન પૈસા
વગરનો છે, ને જે બહુજ પૈસા-
વાળો છે, વળી જેને ધણાની સાથે
વેર છે તે ત્રણ જણા કદી સુખે
ન સૂએ.

ચાકર સુખે સૂઈ શકે નહિ,
ચોર પણ સુખે સૂઈ શકે નહિ.
વરસાદ માનતો હોય ત્યારે મોર

પણ સુખે સૂઈ શકે નહિ. જેને
ધણી દીકરીઓ છે તે સુખે ન
સૂએ. જેને બે બાપડીઓ છે તે
પણ સુખે ન સૂએ. નિર્ધન અને
ધનવાન સુખે ન સૂએ. રાજ કરતો
રાજા સુખે ન સૂએ. જેને ધરમાં સુખ
નથી તે પણ સુખે નહિ સૂએ.

જેને માથે દુશ્મનાવટ છે;
(દુશ્મનો માથે ગાજી રહ્યા હોય
ત્યારે સુખે કોણ સૂઈ શકે ?) તે
પણ સુખે નહિ સૂએ.

જેનો ગરાસ (ગુજરાત માટે
મળેલો જમીનનો ધનામી કટકો),
ગુજરાતનું સાધન જાય તે પણ
સુખે ન સૂએ.

રણસંગ્રામમાંથી હોારો પડી
રહ્યા હોય તે વેળા ત્રાસ ભર્યો
કોઈ સુખે ન સૂએ.

મણિધર સાપ સુખે સૂઈ શકે.
જેને માથે બાપ હોય તે સુખે સૂઈ
શકે. જેગી અમધૂન હોય તે સુખે
સૂઈ શકે, કે રાજાનો કુંવર હોય
તે સુખે સૂઈ શકે. ગુફામાં સિંહ
સુખે સૂઈ શકે, અથવા જેને ચિંતા

નથી તે સુખે સૂઈ શકે. પણ આજે
અર્જુન (મારા પિતા) ઘેર નથી
તો (હું) અભિમન્યુ શી રીતે સુખે
સૂઈ શકે ?

પાઠ ૫૬.

સ્વાર્થાપોતાનું જ બહુ કરવા
ચાહનાર; મતલબી.

પ્રપંચી=ગણતંત્ર; કપટી

રજતું મજ કરવાની=વાત વધારી
ને કહેવાની

ઢોલક બગવવાની=વાત જાહેરમાં
પ્રાટ કરવાની.

(ધડીમાં એક પક્ષની તો ધડીમાં
બીજા પક્ષની વાત કરવી
એનું નામ બે પાસની ઢોલકી
બગવવી એમ કહેવાય.)

ચેતતા=મથત; સાવચેત.

અનર્થકારક=હાનિકર્તા; નુકસાનકારક.

પરિણામ=ફળ; છેડો; અંત.

નિવાસસ્થાન=રહેઠાણ.

તરકર=મનાવડી સમજવડ; ખોટી

ચઢાવણી; ખોટી શીખવણી; પ્રપંચ.

વિક્ષેપ=અડચણ.

હીલચાલ=વર્તણૂક; કામકાજ,

કચે=મચે.

પાઠ ૫૭.

શાખાઓ=શાંટાઓ.

મુખ=મોઢાં; ફાંટા.

ઢાળવાળાં=ઢળતાં.

પદ્મબદ્ધચર્ચો=માદીએથી કઢાડી મૂકયો;

માદી ખુચવી લીધી.

છત્રાકાર=(છત્ર+આકાર) છત્રીના
આકારવાળું.

સર્વોપરી=સહુથી ઉપર; સહુથી
વધારે. (સર્વ+ઉપરિ)

મુંડિત=મુંડાવેલાં.

ભિક્ષાપાત્ર=(ભિક્ષા=ભીખ+પાત્ર=
વાસણ) ભીખમાં મળે તે ચીજ
જેમાં લેવામાં આવે તે વાસણ.
નિર્વાહ=નિભાવ; પોષણ; યુજ્જરાન.

પાઠ ૫૮.

આપત્તિ=દુઃખ; સંકટ.

ખાલી હાથે=કંઈપણ લીધા વગર;
એમને એમ; માછલાં વગર.

શખ=મુડદું.

નિઃશ્ચિન્તો=નિઃશ્ચાસ; દીલગીરીબરેલો
શ્ચાસ.

કદપી શકાય=ખાલમાં આણી શકાય.

સિક્કો=સીલ; મહોર; છાપ.

વૃત્તાંત=વીતક વાર્તા; બની ગએલી

અત્યાર સુધીની હકીકત.

પાઠ ૫૯.

દૈવી=દેવતાધ.

સત્ય=પ્રાણી.

કોપ=ગુસ્સો

સ્વાતંત્ર્ય=સ્વતંત્રતા.

અક્ષત=ખાતરી દર્શાવવા માટે
વપરાતો; શબ્દ; બેશક.

શ્રદ્ધા=ભરોસો; વિશ્વાસ.

પાઠ ૬૦.

દલ્લો=દોલત; એકઠો કરેલો ધનમાલ.

નોંધ=વખાણ; યાદી; નામું.

સમણું=સ્વપૂર્ણ; જિંદગી બનતા
આનંદ બધાં વિચારો.

નિમગ્ન=ચકચૂર; ડૂબેલો.

જંજળ=ઉપાધિ.

સતત=આણું ને આણું; કાયમની.

દાળ પડતી=પ્રાસકો પડતો.

કળ=ચેન

દુર્દશા=માડી હાલત.

પાઠ ૬૧.

આપત્કાળ=(આપત્તિ+કાળ=

વખત) દુઃખનો વખત.

આશ=આશા.

પાસ=પાસે.

દુઃખ સુખથી બાંધેા પ્રાણુ=દુઃખ ને

સુઃખ પ્રાણુની સાથે જોડાએલાં છે; જન્મથીજ જોડાએલાં છે;

માટે દુઃખ પડશેજ, એ પ્રમાણુ છે-સત્ય વાત છે.

પરમાણુ=પ્રમાણુ-સત્ય વાત.

તોડા=તોટા; ખોટ.

મદ=મર્વ.

સધા=સધળા; બધા.

સંપત્કાળ=સુખનો વખત; એથી

ઉલટું આપત્કાળ; વિપત્કાળ.

હોગયે=ખરીદાયે.

કહાં ને કેમ=ક્યાં ને શી રીતે.

અહમેવ=(અહમ્=હું+એવ=જ)

હુંપણું; અહંકાર.

કુલાસ=મહાધ; આપવડાધ.

નાદાન=મૂર્ખ.

નર્મદ=કવિ નર્મદાશંકરનું કુંક

નામ-ઉપનામ,

મા=નહ.

મહામોટા; પરાક્રમી,

રહાઈ=પડી.

બધાને સુખની આશા હોય

છે. દુઃખનું પાસે આવવું કોઈ

ઈચ્છતું નથી; દુઃખ પાસે આવે

તે કોઈને ગમતું નથી; દુઃખ કોઈ

માગતું નથી. પણ સુખ અને દુઃખ

પ્રાણુ સાથે જન્મથીજ જોડાએલાં

છે, માટે દુઃખ પડશેજ એ સત્ય

વાત છે. ૧

સગાંવહાલાં ને મિત્રોનાં મોત

હોત નહિ, કોઈપણુ ધંધામાં ખોટ

હોત નહિ. શરીરને કોઈપણુ જાતના

રોગ હોત નહિ, તો તું સધળાને

મદ અને અભિમાનથી ભરેલા-

છડેલા જોત. ૨.

સુખની વેળા ભૂલી જવાની

છે; કેમકે તે વખતે દુઃખી રૂપી

માલ ખરીદાય છે. નહારા ગુણો

વધે છે; પરંતુ દુઃખની વેળા એજ

શીખવાનો વખત છે; કેમકે બે

વખતે સદ્ગુણ રૂપી માલ ખરીદાય

છે; સદ્ગુણો શિખાય છે, વધે છે. ૩.

કષ્ટ જગાએ અને કેવી રીતે

પ્રીતિ બાંધવી તે જોમ દુઃખ પડે

તેમ શિખાય છે. તે વેળા પ્રીતિ-
વાળાના પ્રેમની કસોટી થાય છે,
અને પોતાનું કે પારકું કાણુ છે
તે સમજાય છે. ૪.

ન્યારે દુઃખનો અનુભવ થાય
છે ત્યારે પોતાની ધણી ધણી ભૂલો
સમજાય છે;—ધ્યાનમાં આવે હં;
ખીજાંઓ ઉપર દયાની નજરે જોતાં
શિખાય છે, અને એવી દયા વડેજ
સારું પુણ્યદાન થાય છે. ૫.

(વળી દુઃખનો અનુભવ થવાથી)
ગર્વથી ભરેલા માણસો અભિમાન
છોડી દે છે, અને ખડાઈ મારવાની
ટેવ પણ તજી દે છે. મૂર્ખ માણસો
(ખીજાને) હસતા ખંધ થાય છે,
અને અપમાન કરનારા પણ (તેમ
કરતાં) અટકે છે. ૬.

કવિ નર્મદાશંકર કહે છે કે
હે દુઃખિયા ભાઈ, તું રહીડાઈશ નહિ.
પરાક્રમી પરમેશ્વર તારી અડચણ
મટાકશે. નીતિને મળ્યુત પકડી
રાખી હે ભાઈ, તું ધીરજ રાખીને
રહેજે, ૭.

પાઠ ૬૨.

શિષ્ટતા=સુધારો; કેળવણી.

સંસ્કારી=સારી રીતે કેળવાયેલું.

પરિસ્થિતિ=આસપાસની સ્થિતિ;

બાઈભાંડું, સર્ગવહાલાં, બાઈખંધો,

નિશાળ, ગુરૂ, જેમના સંબંધમાં

મનુષ્ય આવે તો હોય તે તેની

પરિસ્થિતિ કહેવાય. એવાજ

અર્થમાં 'વાત.વરણ' શબ્દ પણ

વપરાય છે.

સભ્યતા=વિવેકીપણું.

ખામી=ખોડ; ભૂલ.

કામજોગી=જરૂર પુરતી; કામને માટે

જરૂરની હોય તેટલીજ.

કફેડી=કંઠંગી.

જરૂરજોગું=ખપપુરતું.

અવકાશ=વખત; તક.

અસંસ્કારી=અસંસ્કાર વગરનું.

અશિષ્ટતા=અશીલ કેળવાયલું; અસ-

ભ્યતાવાળું.

ખિનકારણ=સારકારણ; હેતુ વગર.

તોછડાઈ=હલકાપણું; અવિવેકીપણું.

નિમિત્ત=નક્કી કરેલો.

શિષ્ટાચાર=કેળવાયલું વર્તન. (શિષ્ટ

=માત્ર પુસ્તકપાઠી નહિ, પણ
અધી રીતે કેળવાયલું; (આચાર=
વર્તન.)

પાઠ ૬૩.

વેરાન=કેળવડ.

સંયુક્ત=જોડાયેલી.

સ્પર્શની ઇન્દ્રિય=અડકવાનો અવયવ.

વૃદ્ધિ=વધારે; વધવું તે.

ખોળ=ચામડીનું પડ.

સંપૂર્ણ=પુરેપુરી.

પાઠ ૬૪.

પ્રેમ=મોટો.

અણુ=નાનામાં નાની રજ.

દાનો=ઉદાર વૃત્તિવાળો; દાતાર*

ઇંદુ=ચંદ્ર

વિમળ=સ્વચ્છ; ચોક્કસ.

તાતો=તપેશો; કોધી.

મહિરા=દાર (પીવાનો માદક પદાર્થ).

માતો=મત્ત; મસ્ત; મદમસ્ત; જખરો

પય=દૂધ

ઉજવળ=કેળવું.

કવણુ=કોણુ; કોનું; છું.

તરણી=(સં. તરણિ) સૂર્ય.

શક્ટિ=શક્તિ.

રણી=પુશી.

તરણુ=તરણ; તરણખંડ.

તુમ્હુ=હલકું.

સ્વર્ણુ=(સુ+ર્ણુ) સોનું.

કુશકા=માતનાં છાલાં ગમેડાંને ખવાડે

છે તે; ભાત ઉપરના છોડા. એ

પરથી કહેવત છે કે ખાવાના

કુશકા ને વહેવાની છટો-છાલા

જુદા પાડ્યા પછી રહેલા દાણાને

ઠડ કહે છે. તે ખાડે એટલે આખા

ચોખા તથા ભાગેલા ચોખા=

કણકી, વાટલા વગેરે જુદું પડે

છે; ને તે કઢી ક્ષેતાં ભોટ જેવો

જુકો ચાળવા ઝાટકવાથી છુટો

પડેશો બાકી રહે તેને કુશકી કહે

છે. તે દોરને ખવાડે છે; છોતરાં.

અહેક=અહેકવું; સુગંધીદાર.

ભોહ=ભોહું.

બાળો=બાળક; છોકરવાદ; નાદાન.

વેદના=આરજો; પીડા; દુઃખ.

સરવ=ગર્વ; અધું.

મહિ=મહી=પૃથ્વી.

નિર્મળ=(નિઃ=નહિ+મળ=મેલ)

ચોક્કસ (નિર્મળ, નિર્ગત, નિર્ધન,

નિર્ભય, નિર્ગુણ, નિર્દય, વગેરેમાં
નિર=નહિ એવો અર્થ બતાવનાર
નિઃ ઉપસર્ગ લાગ્યો છે.)

અમલ=સત્તા; અધિકાર.

નેત્ર=નયન; આંખ.

ગરબ=સ્વર્થ.

તણુ=તણુખણું.

ભયક=યાંચક; ભિક્ષુક; ભિખારી;

ભીખ માગનાર.

સદ્ગુણુ=સારા ગુણુ એથી ઉલટું
દુગુણુ.

સમ=કંઠુસ.

અમ્હ=અમ્હાની; મૂખ.

દુરવચન=દુર્વચન; કટુવેણુ; નહારા
શબ્દો.

મિષ્ટ=મીઠું.

કલંક=અપકીર્તિ; કાળીટીકી.

સમરચા.

પૃથ્વીથી મોટો કોણુ ? નાનામાં
નાની રજકણુથી પણ નાનો કોણુ ?
પવનથી પહેલો કોણુ ? દેવતાઓથી
પણુ દાતાર કોણુ ? અંદ્રમાંથી
ઓઝાળો કોણુ ? અગ્નિથી વધુ કોંધી-
તપેલો કોણુ ? દુધથી ઉજળું કોણુ ?

દારથી વધારે મસ્ત કોણુ ? વળી
સૂર્યથી વધારે તેજ કોણુ ? સાકર
કરતાં ગળ્યું શું ? શામળ બદ
કાવ કહે છે કે આ જવાબો લખો
તો તો મન ખુશી થાય.

તણુખણથી હલકું શું ?
મણીથી મોઢું શું ? સોના કરતાં
શોભિતું શું ? છોતરાં કરતાં સોઢું
શું ? બરાસ કરતાં મુગવીંદાર શું ?
મેશથી કાળું શું ? લોઢા કરતાં
ઠંણુ શું છે ? બાળકમાંએ બાળક
કોણુ ? વળી વીંછીના કરતાં વધારે
વેદના કોની ? બધાથી ગળ્યું શું
છે ? શામળબદ કાવ કહે છે કે
મેંસથી પણ વધારે મેલું-કાળજીથી
એ વધારે કાળું શું હશે ? તે કહે
તો તો મનને ખુશી ઉપજે. ૨.

ઉત્તર.

પૃથ્વીથી મોટું દાન છે. ભોભી
માણુસ રજકણુ કરતાં પણ નાનો
છે. મન પવન કરતાં પણ પહેલું-
વધારે વેગવાળું છે. દેવતાઓ કરતાં
પણુ વધારે દાતાર વિવેક છે. સ્ત્રી
અંદ્ર કરતાં પણ સ્વચ્છ છે. તે

વીરોનું બૂધણ છે. (ક્ષમા વીરસ્ય
ભૂવણમ) અગ્નિ કરતાં ક્રોધ વધારે
તાનો છે. દૂધ કરતાં કીર્તિ વધારે
ઉજળી છે. દારૂના કરતાં પણ
અધિકાર-સત્તા વધારે જબરી છે.
સૂર્યના કરતાં આંખોનું તેજ વધારે
છે. સાકરથી પણ વધારે ગળી ચીજ
ગરજ છે. શામળભટ્ટ કવિ કહે છે
કે જેણે આ ઉત્તર લખ્યો છે તેના
મનને ખુશી ઉપજી છે. ૩.

ભીખ માગનાર તણખલાથી
પણ હલકો છે. સદગુણ મણીથી
પણ મોંઘો છે. સોના કરતાં સપૂત
અધિક શોભે છે. ગરીબ માણસ
છોતરાંથી પણ હલકો છે. બરાસ
કરતાં પણ કીર્તિ વધુ સુગંધી આપે
છે. મેંસ કરતાં પણ કાળો કપૂત છે.
કંજુસ લોહાથી પણ કઠણ છે.
બાળકમાંએ બાળક-નાનાથી પણ
નાનો મૂખ છે. વીંછી કરતાં નહારા
ખોલની વેદના વધારે છે. સૌથી
ગળા મીઠી વાણી છે કાળા ટીકી-
લાંછન એ મેંસથી પણ મેલું છે.
(આ ઉત્તર લખ્યાથી) તેના મનને

ખુશી ઉપજી. ૪.

પાઠ ૬૫.

અવલોકનશક્તિ=આરીક તપાસ કર-
વાનું બળ.

અક્ષરજ્ઞાન=અક્ષર ઉકેલવાની આવડત
નિરુદ્ધેગી=આળસુ.

વેતન=પગાર.

નવરાશ=પુરસદ.

જેગવાદ=ગોઠવણ.

ચીવટ=પ્રાણજી; ચોકસાઈ; ખંત.

વરાળયંત્ર=વરાળથી ચાલતો સંચો.

બીડું ઝડપું=માથે લીધું.

હેરત=નવાઈ; અચંખો.

પ્રસિદ્ધ=જાણીતો.

પાઠ ૬૬.

ઉ-તેજન=આશ્રય; મદદ.

બ્રાંતિ=બ્રમ.

અસ્તિત્વ=હયાતી.

મનન=ઉંડો વિચાર.

પરિશ્રમ=મહેનત.

હેલમટાડ=મોજશોખમાં પડેલો.

સ્પષ્ટચક્તા=ચોકખું બોલનાર

તરુણ=જુવાન.

કદ્મી=મેડોળ; કદમી,

ખોધક=શિખામણુ લેવા લાયક.

પાઠ ૬૭.

આત્મસંયમ=મનને કબજે કરવું તે.

લગ્નતા=ત્રોલુપત્તા; આતુરતા.

વશ=કાબુમાં; તાબે.

ગણના=ગણતરી.

આવશ્યક=જરૂરી.

દ્રવ્ય સંપાદન કરવાનું=પૈસા મેળવવાનું

સર્વથા=મધી રીતે.

હૃદય=હૃદયદાકારક.

કદરીપણું=કંજુસાઇ; કૃપણતા.

વર્જન=તજવા લાયક.

પાશવ=પશુ જેવું.

પાઠ ૬૮.

હરકત=મુશીબત.

બરકત=પુષ્કળ હોવું તે; ફાયદો; લાભ.

મનવા=માનવ; હે મનુષ્ય.

નરતનુ=(નર=માણસ; મરદન+તનુ=તન; શરીર) મનુષ્યદેહ; માનવ-શરીર.

તત્પર=અતુર.

આભારપ=ગદારનો દેખાવ.

નવજનક.

નસિદ્ધત=નશ્વર; શિક્ષા; ખોધ.

છોટો=ઓછો; નાનો; જેવો તેવો.

સરણુ=ખરાડી, ચૂડગર વગેરે

કારીગરો પોતાનાં લોખંડી ઓ-

ળરો પરથી કાટ કાઢી નાખવા

તથા ધાર કાઢી ખપમાં આવે

એવા બનાવવાને ગોળ પથર

સંઘાડા પર ચઢાવી તેની સાથે

ઓળરો ધસે છે, એ ગોળ

રોટલા જેવા પથરને સરાણુ કહે

છે. કાતર, ચપ્પુ, સુડી વગેરે

ધસનારા પણુ ફરતી ગોળ સરાણુ

વાપરે છે.

તનમનકાટ=શરીર અને મન પરનો

કાટ.

પરખાએ=ઓળખાય.

પુરુષાર્થી=(પુરુષાર્થ=શૂરાતન; મર-

દાઇન+ઇ=વાળો) મરદ; બહાદુર.

એના જેવા-ધર્માર્થી, પરમાર્થી,-

ઇ પ્રત્યય લાગીને વિશેષણ બના-

વે છે.

અન્ય=બીજા.

જનોનિજજનોની, માણુસોની,

હરેકદાળે; મટાડે.

પરમાર્થી=પરૈપારી.

મહાપુરુષ=મોટા માણસ; નામ
અમર કરી ગયા છે તેવા;
પંકાયલા; જાણીતા.

પૂર્વ=અગાઉ; પહેલાના વખતમાં.
ઉછરેલા=મોટા થએલા.

અમર=મરે નહિ એવું; કાયમનું.
ગુરુ=મોટા; શ્રેષ્ઠ; અનુકરણીય.
આપણુ=આપણે.

એલા=શિષ્ય; અનુકરણ કરવાવાળા.
પરદુઃખ ભંજન=(પર=પારકું+દુઃખ
=સંકટ+ભંજન=ભાંગનાર) પાર-
કાનું દુઃખ મટાડનાર.

વિક્રમ=જેમના નામથી સંવત ચાલે
છે તે રામ. એમણે શક લોકોને
હરાવીને હાંકી કાઢ્યા હતા, અને
તેમના જીલમમાંથી દેશને
છોડ્યો હતો.

શંકર=શુદ્ધ શંકર ભગવાન જે
હળાહળ વિષ પી ન ગયા હોત
તો પૃથ્વીનું શું થાત? વળી
સ્વામિ શંકરાચાર્ય રૂપે એમણે
અનેક કષ્ટ વેઠી યૌદ્ધ ધર્મના
પંજમાંથી દેશને છોડાવ્યો, બ્રાહ્મણ

ધર્મનું પુનરુત્થાન, પુનઃસ્થાપન
અને જીર્ણોદ્ધાર કરી અદ્વૈત મતનું
પ્રતિપાદન કર્યું અને મોક્ષનો
માર્ગ બતાવ્યો. જત્રીસ વર્ષની
કુંઠ વયમાં સંકટ વેઠી ચારે
ધામ ફરી વળી દેહત્યાગ કર્યો.
એમને જે વેળા દેશમાં તાર, ટપાલ,
કે રેલવે ન હતાં ત્યારે આ
મુસાફરીમાં ઓછાં સંકટો વેઠવાં
પડ્યાં હશે વા? !

હરિશ્ચંદ્ર=સત્યવાદી તરીકે અમર
એક વયની રામહરિશ્ચંદ્ર રાજપાટ
તજી રાનમાં ભટકી પુત્ર, સ્ત્રી
અને પડે વિશ્વામિત્ર ઋષિની
દક્ષિણા પુરી કરવા કાશીના
ચૌટામાં વેચાય છે. નીચને ઘેર
ચાકરી કરી શ્મશાનમાં ફરજ
આવી પડતાં પોતાના સર્પદશથી
મુએલા પુત્ર રોહિતને અગ્નિદાહ
દેવા આવેલી પોતાની પતિવ્રતા
પત્ની તારામતીને હંચકી ચિતામાં
નાખવા બાથમાં ઉપાડી લે છે.
આ વગેરે પ્રસંગો એની કષ્ટ
સહનની અવધિ દાખવે છે.

પ્રજ્ઞાદેરાક્ષસ પિતાના આ પ્રભુ
બક્ત પુત્રને બક્તિ કરતાં અનેક
વાર પિતા તરફથી થતી શિક્ષાઓ
અમલી પડે છે. પર્વત પરથી
નીચે ગળડાવવાની અને તપ્ત
ભોહરથંબને બ્રજાડવાની કરપીણ
સજાઓ અમલમાં મુકાઈ તે વેળા-
ની એની સહનશીળતા વિશે શું
કહેવું ?

શિરપર=માથે; જાતપર.

સહ્યાં=ભોગ્યાં; સહન કર્યાં.

અતિ સ્વાદે=આનંદપૂર્વક; ધણી.

ભાવપૂર્વક; રાજપુશીથી.

ન્યમ=જેમ; જેવી રીતે.

બ્રહ્મણી=પુષ્કળ.

ભાળે=ગુણે.

છોડો મર્મ=હુણે હેતુ; ગુપ્ત સાર.

પિછાને=ઓળખે.

હડે=ખસે; પાછા ભાગે.

ધણેરી=ધણી ધણી; ધણીજ. 'ધણું'

ઉપરથી 'શ, રી, રી' પ્રત્યય લાગી

કવિતામાં વાપરવા લાયક શબ્દ

બન્યો છે.

વિનયમ, વિનયાશંકરનું કુકું નામ.

મસ્ત=જેરાવર.

હરકત કેરા=હરકતના; અડચણના;

'કેરા, કેરી, કેર' છઠ્ઠો વિભ-

ક્તિના 'નો, ની, નું' ને બદલે

કવિતામાં વપરાય છે. કેટલેક

સ્થળે 'તણો, તણી, તણું' પણ

એજ રીતે વપરાય છે.

દશ્વરકૃપાર્થી=પ્રભુની મહેરબાનીને

લાંબે

તપ્તતામં=હરકતમાં બરકટ રૂપી

જે તપ્તો મૂક્યો છે તેમાં.

હે મનુષ્ય, મુશીબતમાં ધણો

કાયદો છે, માટે (માનવ શરીર

ધર્યું છે તો પછી ડર છે શાનો?)

માણસનું શરીર ધારણ કરીને તું

ડરીશ નહિ. ઉલટો આતુર થઈ

રહી હે મનુષ્ય, તેને મળવાને તેના

તરફ દર. (૫૪ નહિ બતાવ, પણ

સામી છાતી રાખી તેને તત્પરતાથી

બેઠ.) મુશીબતમાં.....ટેક.

તું બહારનું સ્વરૂપ જોયા વિના

હોંસભેર હરકતને મળજે. તેને

અંદરથી બરબર તપાસીને જોઈશ

તો ક્ષિપ્રામણ્ય પ્રાપ્ત કરીશ એ

લાભ કંઈ જોવો તેવો, નજીવો નથી.
હે મનુષ્ય મુશીબતમાં.....૧

મુશીબતરૂપી કસોટી પર ચઢતાં
શરીરનો અને મનનો મેલ જતો
રહે છે—અહારથી અને અંદરથી
કંટ ચઢેલો હોય તે સાદુ થઈ જાય
છે. હરકતરૂપી કસોટી પર ચઢતાં
મનની વિશાળતા કટલી છે તે પણ
જાણીએ આવે છે. હે મનુષ્ય,
મુશીબતમાં.....૨.

જે કોઈ હરકતની સાથે કુસ્તી
કરે તેનેજ ખરો મરદ જાણવો,
અને જે કોઈ બીજા માણસની
મુશીબત ઠાંગે તેને જ ખરો પરાપકારી
જાણવો. હે મનુષ્ય, મુશીબતમાં ૩

અગાઉ જે મોટા મોટા નામાં-
કિત પુરુષો થઈ ગયા છે. તે સખળા
હરકતમાંજ ઉછરેલા હતા.
તેઓ પોતાનાં નામ અમર કરી
ગયાં છે. તેમને શુર સમગ્ર આપણે
તેમના ચેલા થવું—તેમનાં આચરણ
પરથી બોધ લેવો હે મનુષ્ય,
મુશીબતમાં.....૪.

બીજાનાં દુઃખો ટાળનાર વિક્રમ,
શંકરસ્વામિ, હરિશ્ચંદ્ર રાજા અને
અને પ્રહ્લાદ પોતાના માથા ઉપર
મુશીબતો ઉઠાવી લઈ સંકટો ધણી
ભાવથી વેઠ્યાં. હે મનુષ્ય, મુશી-
બતમાં.....૫.

ઝડપે જેમ ખાતર મળવાથી
તે ફળ અને ફૂલવડે ફાલી ઉઠે છે
તેમ બુદ્ધિશાળી માણસ હરકતમાં
મોટો લાભ જુએ છે. હે મનુષ્ય,
મુશીબતમાં.....૬.

એ વાતનો ઉડો બેઠ કોઈકજ
અનુભવી માણસો જાણે છે. શૂરા
બહાદુર પુરુષો હરકતથી પાછા
હઠતા નથી; ઉઝડી એમાંજ મોટી
મોજ સમજે છે. હે મનુષ્ય,
મુશીબતમાં.....૭.

વિજયાશંકર કવિ કહે છે કે—
હરકતના પ્રસંગોને મળવામાં હું
મરત રહું છું. પરમેશ્વરની મહેર-
બાનીથી હરકતમાં બરકત. એના
ચિત્ર રૂપી જે તપતો મૂક્યો છે
તેમાં મુશીબતમાં મોજ જોઈ રહેા
છું. હે મનુષ્ય, મુશીબતમાં ધણી

દાવદો છે માટે માણસ તું સરીર
ધારણ કરીને ડરીશ નહિ.....૮.

પાઠ ૬૯.

ધૂમકેતુ=ધુછડીઓ તારો.

અનિષ્ટસૂચક=નહારા બનાવો બનશે
એવું સૂચવનાર.

પ્રાચીન=અસહના.

હૃત્પાત=અનિષ્ટ સૂચક દેખાવ;
ઓચિંતી મોટી વિપત્તિ આવી
પડશે, એવું સૂચવનાર દેખાવ
સંહારકારક=નાશકારક.

મરહી=પ્રેમ; ધણા માણસ મરી
જાય તે રોગ.

મધ્યયુગ=મ.સ.ના પાંચમાં સૈકાથી
તે પંદરમા સૈકા સુધીનો વખત.

પાશ્ચાત્ય=પશ્ચિમના.

સંકુંઢ=ખૂબ ગુસ્સે થએલું,

વૈજ્ઞાનિક=વિજ્ઞાન સંબંધી

તૃતીયાંશ=ત્રીજો ભાગ

અદ્ભુત=અત્યંતકારીક.

પાઠ ૭૦.

સમર્થન=ટેકા; પુષ્ટિ.

ગુરુત્વાકર્ષણબળ=દરેક મોટા પદાર્થ
નાના પદાર્થને ખેંચતો તરફ

ખેંચવાની શક્તિ ધરાવે છે, એવું
તેમાં રહેલું બળ.

દૂર્બીન=દૂરના પદાર્થ જોવાનું યંત્ર.

જે વડે દૂરનો પદાર્થ પાસે-૨૫૭

જણાય એવું કાચનું યંત્ર.

ખગોળવેત્તા=(ખ=આકાશ+ગોળ =

ગોળા+વેત્તા=જાણનાર) આકાશી

ગતિ, આકાર, કદ, વગેરેની માહિતી
ધરાવનાર.

દર્શન=દેખાવ.

૪૯૬=૪૨સાદ; ઝાપટું.

અત્યદ્ભુત=(અતિ+અદ્ભુત) ધણો-

જ આશ્ચર્યજનક

ચિરંજીવી=ઘણું જીવનાર.

વાતાવરણ=પૃથ્વીની આરે મેર ફરી

વળેતો વાયુનો મહાસાગર.

(વાત=વાયુ; હવા;+આવરણ=પડ)

પાઠ ૭૧.

ચીઠકણો=તામસી પ્રકૃતિનો; કોધી;

ખીજવાટીઓ; ઘડો ઘડીમાં

ખીજવાઇ જાય એવા સ્વભાવનો.

કપટી=દગાખોર.

વીશે=ધીકા; સરમિંદો.

મગળી બધું મર્વ રહિત થઈ; રૂને
સાદે.

ભવિષ્યમાં હવે પછીના વખતમાં
ટળી ગયો સમગ્ર ગયો.

ભાવી ફકીર થનારે ફકીર; જે
ફકીર થવાનો હતો તે.

કામના ઇચ્છા; વાસના.

પાઠ ૭૨.

પધારિયું આભ્યા.

વાંતા નહતા; લઈ જતાં.

દીનાનાથ (દીન મરીખ નાનાથ નાથ
છી) મરીખના બેલી; પરમેશ્વર
દીનાનાથ શબ્દ પરથી અશુદ્ધ
રૂપ દીનાનાથ બન્યું છે.

વિદ્યુત ન્યાકુળ; મામરું.

માધવજી શ્રીકૃષ્ણ.

જુજ ભરી (જુજ, જુજ કાથ)

કાથ પડાળા કગી; બેગી

સુંદરશ્યમ શ્રીકૃષ્ણ.

મોટું ભાગ્ય વનભાગ્ય.

માનુભાવ મહાન અનુભાવ =

મહિમાવાળા

કમળાકેશવ (કમળા મહામી)

કમળાના પતિ; કેશવ; શ્રીકૃષ્ણ

(પછી તત્પુર સં સંબોધન.)

સરપુરીમાં સાર અયોધ્યા,

મથુરા, હરદ્વાર, કાશી કાંચી,

હૃદયવિની, હારામતી, (હારામ) =

એ સાન પુરીમાં શ્રેષ્ઠ; સાતે

નમરીઓમાં સાર રૂપ.

ભૂપતિ પૃથ્વીનો ધણી; રાજા.

વિખ્યાત પ્રખ્યાત; જાણીતો;

નામીયો.

તનય એકરી. (તનય એકરો; તેનું

‘આ’ પ્રત્યય લાગી નારી જાતિનું
રૂપ થયું છે.)

ઉદે થઈ ઉદય થઈ; જન્મી.

ત્રિભુવન તારણ સર્વગ, મૃત્યુ અને

પાતાળ એ ત્રણને તારનાર પ્રભુ.

વર વરદાન; માગેલું આપવું તે.

હાવે હવે.

અંગીકાર સ્વીકાર; લેવું તે.

પેર તૈયારી; પેરવી.

નોતર નોતરેલાં માણસો.

પટરાણી મુખ્ય રાણી; લક્ષ્મીજી.

કપમ કેમ; કેવી રીતે; શું.

શોકવ શોક; એક ધણીની પાણેલી

શીઓ એક ખીજાની શોક કહેવાય.

કટાક્ષ=આંખનો. મચકારો; મર્મ
ભર્યો આંખનો ચાળો કરવો તેને
નેત્ર કટાક્ષ કહે છે; સંકેત દર્શક
કુપી સાન.

ગોવિંદજી=(ગો=ઈંદ્રિયો; ગાયો) શ્રી
કૃષ્ણ.

મમતી=મયતી.

મરણ્યુ=પગ.

નિશદિન=રાત દિવસ.

હૃદયમેળનર=(મેળાઝાર=માં) અંતઃ
કરણમાં.

પાતળિયા=સુકુમાર પ્રભુ.

પ્રેમશુ=(શુ=સાથે) પ્રેમથી.

નકાર=ના.

દધિ તનયા=(ઉદધિ, દધિ=સમુદ્ર)

સમુદ્રની પુત્રી; લક્ષ્મી.

વિવા'નો=વિવાહનો.

પાવન=પવિત્ર

ગિરધારી=ગિરધર ઠવિ; ગોવર્ધન
પર્વતને ધારણ કરવાવાળો શ્રી
કૃષ્ણ ભગવાન.

નારદ મુનિ ત્યાં-વૈકુંઠમાં જ્યાં
શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનો દરબાર હતો.
ત્યાં-પદાર્થો, વીણા વગાડતા હતા,

અને હરિના શુણ્ણનાં ગીત આતા
હતા. તેમણે દ્વરથી ગરીબના બેલી
શ્રી કૃષ્ણજીને (જેયા.) જેવાથી
જેમનું ચિત્ત પ્રેમને લીધે વ્યાકુળ
અન્યું છે, એવા નારદજી વૈકુંઠમાં
પદાર્થો ૧.

નારદ મુનિને જોઇને શ્રી કૃષ્ણ
પ્રભુ ઉભા થયા; અને એક હાથ
પહોળા કરી હરખબેર સુંદરસ્થાપ
પે તે (નારદજીને) બેટયા. (પછી
બોલ્યા કે) અમારું ધનભાગ્ય કે
આજે તમે અમને મળ્યા. હે
મોટા મહિમાવાળા નારદજી, આજે
અમારું ઘર તમેએ પવિત્ર કર્યું.
એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પદાર્થો. ૨

ત્યારે ઋષિ (નારદ)જી એક
હાથ જોડીને બોલ્યા, હે કમળાપતિ
ભગવાન, મારી વાત સાંભળશો.
મોટી સાતે નગરીઓમાં એક
ઉજ્જન નગરી સારસ્વ છે. ત્યાંનો
પ્રગ્ભજન રાજા ધણો નામીઓ
છે. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પદાર્થો ૩
તેને ત્યાં એક તુલસી નામે
પુત્રી જન્મી. હે ત્રિલોકના તારનાર

પ્રભુ, તેના રૂપનો કંઈ પાર નથી, આગાઉ તમે તેને વરદાન આપ્યું હતું તે વાતનો વિચાર કરી-યાદ કરો હવે આપે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ-તેની સાથે લગ્ન કરવાં જોઈએ. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પધાર્યા ૪.

હું લાંથી લગ્નપડી લઈનેજ આવ્યો છું માટે આપ વરેલા જોડો અને પરણવાની તૈયારી કરો. લક્ષ્મીના મુકરર દહાડાને થોડાજ દિવસ બાકી રહ્યા છે, માટે મંડપ તૈયાર કરાવો ને સગાંવહાલાને તેડાવો. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પધાર્યા ૫.

ત્યારે શ્રી પ્રભુજી મુખ્યરાણી -લક્ષ્મીજીના સામું જોઈને હસ્યા હે કમળજી, હવે કેમ કરવું તે કહો. આ નારદજીએ શોકનું સાલ ઉભું કર્યું છે. હવે મને એ વાતનો બેદ સમજવો. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પધાર્યા ૬.

ત્યારે કમળજી સંકેત ભરી સાન કરીને બોલવા લાગ્યાં, હે

ગોવિંદજી, એ વાત તો તમને રચની છે. એમાં કપટભાવે મને શું પૂછો છો? હે નાથ, તમે સધળું કાંઈ જાણો છો. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પધાર્યા ૭.

હું હંમેશાં નાતદહાડો તમારાં ચરણ સેવીશ, ને તુલસીજીને તમારા હૃદયકમળમાં રાખજો. હે સુકુમાર પ્રભુ, આપ સુખથી પરણો. નારદજીને મોઢે તમે પરણવાની ના કહેશો નહિ. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પધાર્યા ૮.

સમુદ્રની પુત્રી શ્રી લક્ષ્મીજીનાં આવાં વેણુ સંભળીને શ્રી હરિ રાજી થયાં. અને સુંદરસ્થાન પ્રભુએ અગ્નિ માથે ચઢાવી-કળુલ કરી. શ્રીહરિએ ગણપતિજીનું સ્મરણ કર્યું. તેમને કંકોત્રી લખવાનું કામ સોંપ્યું. એવા નારદજી વૈકુંઠમાં પધાર્યા ૯.

એવી રીતે શ્રી વિદ્યુત્તવરે વિવાહની શરૂઆત કરી. આથી હરિજનોના હૈયામાં હરખ માતું નથી (૧) ગિરધર કવિ કહે છે કે

કેમણે ભાવિંદના ગુણ માધ્યે,
કે જે સાંભળવાથી મોટા પાપી
હેતુ તે પશુ પવિત્ર થાય છે, એવા
નારજી વિક્રંતમાં પદાર્થ ૧૦;

(૧) હેતુથી કડીમાં 'મિરધર
કવિ' એવો અર્થ નહિ લખ્યો તે
આવી રીતે પશુ લખ શકીએ:—
મિરધારીએજે પવંતને ધારણ
કર્યો છે એવા ભાવિંદના ગુણ
કેમણે માધ્યે.....

પાઠ ૭૩.

બુદ્ધિવિકાસ=બુદ્ધિની ખીલવણી.
જ્ઞાનસિક્ક=મન સંબંધી,
સાધ્ય=મેળવી શકાય એવું.
સધાતી=મેળવાતી.
મગ્યાં પગ્યાં=રગ્યાં પગ્યાં; ગુણતાન.
પ્રવત્ત=મેડાયલા.
મહેર=મહેરખાની.
પ્રાચાત્ય=પશ્ચિમ દેશોનું.
એથી હલટો જળ પ્રાચ્ય કે
પૌરસ્ત્ય=પૂર્વ દેશોનું.
વિચારક=તત્ત્વજ્ઞાની; હોડો
વિચાર કરનાર.
મંત્રનંત્ર=મનુકળા.

જનનખાનાવાળું—

કોઠો દોરણું તાવીત.
ન્યાયાધીશ=જજ; મન્સાફ
કરનાર માણસ.

તારીફ=વખાણ.
વ્યક્તિ=દરેક છુટું માણસ કે વસ્તુ.
સતત=કેમણે

પાઠ ૭૪.

રનાયુ=માંસના લોચા ઉપરનું.
બંધન.

શિરા=નસ.

સ્વચ્છ=(સુ+અચ્છ) ચોકબું.
અવસ્થા=જરૂર.

ગેસ=વાયુ રૂપી પદાર્થ.
તખીયત=તાંદુરસ્તી.

વક્ર=સંભવ.

મિશ્ર=મેળું.

દેવદાર=દેવદારનું ઝાડ.

ગવિષ્ઠ=અભિમાન ભર્યો.

પ્રલાપ=મડબાટ.

અવગણના=તિરસ્કાર.

પ્રભાવ=મળ.

મિથ્યા=ફામટ.

હાનિકારક=નુકસાન કર્તા.

પાઠ ૭૫.

કૃત્રિમ=મનાવટી.

પેય=પીવાનો પદાર્થ.

ખાણ=ખાવાનો પદાર્થ.

લેણ=ચાટવાનો પદાર્થ.

સ્ફૂર્તિ=ગમતિ.

માદક=કેરી; નિશાવાળું.

નષ્ટ=નાશ.

તાતકાલિક=તેજ વખતનું.

નિર્બળતા=કમતાકાતી.

દાકતરો=અંગ્રેજ દવા કરનારાઓ.

વૈદો=દેશી દવા કરનારાઓ.

મદિરા=દાર.

ભાગ્યીમાત્ર=પુરેપુરું ભાગ.

મનુષ્યત્વ=માણસાઈ.

ક્ષેપ્ય=કમી.

તારુણ્ય=જુવાની.

દૃઢવરચા=ધડપણ.

પાઠ ૭૬.

ઉપસકીર્તિ=જેમતેમ; બેકાળજીથી.

સટકવું=ભાગીજવું.

અગાવી=અમકાવી.

પાઠ ૮૭.

આરતિ=કપુરના કે ચીના દીવાઓ.

સળગાવી દેવતા માથાથી પથ્થર

સુધી ઉતારી વંદન કરવામાં આવે

છે તે. આ દીવા જે પાત્રમાં ચૂંકવા

હોય તેને પણ આરતિ કહે છે.

‘આરતિ’ને ‘આરાત્રિક’ પણ કહે

છે એ સાધારણ રીતે સાત વાર

ઉતારાય છે.

ગચ્છીઆં=ગદ્ગા; ગાંગડા.

તીવ્ર=તીવ્ર; જલદ.

સંધિવા=સાંધાઓનો દુખાવો.

શૂળ=ચસકા,

દરાજ=ચામડી પર થતા કાળા કે

લાલ કુંડાળીઆ જેવા અકામા;

એક પ્રકારનું ચામડીનું દરદ. એ

ચામડી ભેલી રહેવાને લીધે થાય છે.

અર્ક=અરક; કાષ્ઠ પણ

પદાર્થમાંથી કાઢેલું પ્રવાહી સત્ત્વ.

પ્રવાસી=મુસાફર

હાથ=નકર

પાઠ ૮૮.

આકાશમંગા=છટા છટા જેમ

શકાય નહિ એવા અસંપ્રમાણ

ગંજા તારાના સમુદાયનો બનેલો

ધોળો માર્ગ.

પ્રકાશિત=ચળકતા.

ધ્રુવ માર્ગ=ધોળો રસ્તો.

અવલોકન=પારીક તપાસ.

સિદ્ધાન્ત=નિર્ણય

સમુદાય=જથો.

આકર્ષક=ખેંચાણકારક.

જળપ્રવાહ=પાણીનું વહેણ.

સ્વર્ગગા=સ્વર્ (અર્થ) સ્વર્ગ;

સ્વર્ગની ગંગા.

સુર નદી=(સુર=દેવતા) દેવતા-

ઓને માટે આકાશમાં વહેતી નદી

સંબંધ=ખીચોખીચ

જ્યોતિર્માળા=મોટા મોટા તારાને

ઝંડોની માળા.

પરિમિત=માપી શકાય એટલું.

પાઠ હદ મો.

લગ્ન મંડપ=લગ્ન માટે બાંધેલો

માંડવો.

અતુલ્યજ=જેમને ચાર હાથ છે

એવાં શ્રી કૃષ્ણ. કટાક્ષમાં ચોર

વજેરેને બધિવાન. કયાં પછી

'અતુલ્યજ' શબ્દ સંબોધવામાં

વપરાય છે.

ચોરી=લગ્ન પ્રસંગે કિંવા ખીજ

શુભ પ્રસંગ વેળા જે ચોરસ

ઝોટલી પર આગ્નિ પ્રકટાવવામાં

આવે છે તે.

ત્રિભોવન ભૂપ=(ત્રિભુવન=સ્વર્ગ,

મૃત્યુ ને પાતાળ + ભૂપ=રાજા;)

શ્રી ભગવાન

ધુપટ=આંખો પોતાના પહેરેલા

લુગડાનો માથા પરનો છેડો

ખેંચી મોઢું ન દેખાય તેવી

રીતે રાખે છે તે; ધુપટો.

નેત્રે=આંખો વડે.

સમસ્યા=પ્રશ્નાર્થ સમગ્રવતું તે.

મંગળચાણી=લ્યાણકારી શબ્દો.

બૃહસ્પતિ=દેવતાઓના ગુરુ.

સ્વસ્તિ વાચન=કલ્યાણકારી મંત્રોનું

ગાન.

માંદાર=લગ્ન મંડપમાંની ફક્ત

વરકન્યાનેજ ખેસવા જેટલી

ચોરીવાળી જગા.

વરન્યાય=વર અને કન્યા; શ્રી કૃષ્ણ

અને વૃક્ષસીંચ.

માતૃગ્રી=માનિતી; આંખો.

અંતરપટ=ચક્ષુ પડદો; વર કન્યા
વચ્ચે લગ્ન ક્રિયા પ્રસંગે ધરવામાં
આવતું વસ્ત્ર.

વિધિ=ધર્મા.

મંગળાષ્ટક=(મંગળ=દયાળુ+અષ્ટક
=આઠનો જ થયો) ઠઠ્યાણુદાયી
આઠ શ્લોકોથી બનેલ કાવ્ય.

હર્યાર=ખેલવું તે.

સરતઋષિ=ગૌતમ, ભરદ્વાજ, વિ-
શ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, વસિષ્ઠ,
કશ્યપ, અને અત્રિ. આકાશમાં
સાત તારાનું જુમણું, એ સાત
ઋષિઓ છે એમ મનાય છે. એના
ઉપરથી ધ્રુવનો તારો ઝટ એળખી
શકાય છે, કેમકે એ હંમેશાં
ધ્રુવના તારાની આજુબાજુજ
ફરે છે.

દક્ષ=ચતુર; કામેલ; પ્રવીણ.

લક્ષ=ચિત્ત

છેડામાંડયા=વરનો ખેસ તથા
કન્યાનું પાનેર એકબીજા સાથે
બાંધી દેવું તે.

બાહુવિધ=બેઠે પ્રદારે

મંગળફેરા=વરકન્યા બોરીમાંના

અગ્નિની આજુબાજુ ફેરાફેરે છે
તે. પ્રથમ ચાર વખત એ
પ્રદક્ષિણા ફરવાની હોય છે.
તેમાંનો પહેલો ફેરો તેજ પહેલું
મંગળ.

ગે=ગાય.

પટ=લુગડું.

કપિલા=પિંગલવર્ણી ગાય; પીળચટી
ગાય.

સ્થાણુકર્ણ=જાળા કાનવાળા. એવા
ધોડામાં તાકાત વધારે હોય છે.

ગજ=હાથી, ગજ વડે માપીને
વેચાય છે, તેથી એવું ના પડ્યું છે.

હરતમેળાપ=વરકન્યાના હાથ એકત્ર
ઝાલી રખાવા તે.

વિપ્ર=બ્રહ્મણ્ય

વેદ વિધિ આચાર=વેદની વિધિ
પ્રમાણેનું વર્તન.

આરોગ્યો=આધો.

વાડવ=પ્રાણણ્ય.

પાતળિયા=ચુકુમાર પ્રભુ.

સોર=શેભે

દંપતી=જવાપતિ; ધર્મીધર્મીઆણી;
બેઠું.

નરખી=નિરખી; જોષ.

મુનિવર=મહાવિઓ; ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ.

અવિચળ=(અ=નહિ+વિચળ=ચળે એવું) અમર.

શેષ=પૃથ્વીનો બાર ઉચકી રહેલો છે તે પાતાળમાં રહેલો મોટો સહઅશ્વિધારી-હજારેશ્વવાળો નામ,

શારદા=સરસ્વતી; ક્ષત્રાની પુત્રી; હંસવહિની; મયૂરવાહિની-એવાં એનાં સંસ્કૃત નામો છે.

વામે=જતું રહે.

ચાર હાથવાળા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન ચોરીની પાસે આવ્યા ત્યાં તુલસીજીને લુગડાં તથા ધરેણીથી શણગારીને લાવ્યા. તુલસીજીએ ત્રણ જીવનના રાગ શ્રી ભગવાનને જોયા. મોહનજીતું રૂપ જોઈને મનમાં મોહ પામ્યાં. ૧

મેં ઉપરનો કુમરો ઉઘાડી આંખની દશારતથી નમસ્કાર કર્યા. તેમની દશારત શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સમજ્યા. એવે પ્રભંજન રાગ

પટરાણીને સાથે તેડીને ત્યાં આવ્યા, તે વખતે બહુ ઠલ્યાણકરી વાણી બોલાઈ રહી છે. ૨

તેમની પાસે બૃહસ્પતિ અને ક્ષત્રજી બેઠા. અને સારા મૂર્તમાં સ્વરિતવાચન થવા માંડ્યું. કમન માંડપમાં વરકન્યા બેઠાં છે, ત્યાં એઠી થએલી સ્ત્રીઓ સુંદર ઠલ્યાણકયક ગીતો ગાય છે. ૩.

તેમની વચ્ચે અંતરપટ ક્ષત્રાજીએ પકડ્યું છે. મુનિઓ સર્વે મંગળાજીના મત્રો બોલી રહ્યા છે સાત પ્રવીણ ઋષિઓ વેદના મત્રો બણે છે. આ બધું સર્વે એક ચિત્ત થઈને જુએ છે. ૪.

તુલસીજીએ ભગવાનને વર-માળા પહેરાવી એટલે તરતજ વરકન્યાના છેડા માંડ્યા; પછી વરકન્યા મંગળ ફેરા ફરવા મડે છે, ત્યારે પ્રભંજન રાગ બહુ બહુ જાતનાં ઘન આપે છે. ૫.

પહેલે મંગળ ફેરે દશહજાર ગાયો આપી, લુગડાં ધરેણી તથા એકજ રંગવાળાં (ધેણી તો પીળી,

કાળી તો કાળીજ-દાખર ચીતરી,
એક કરતાં વધુ રંગવાળી નહિ
એવી) ગાયો પણ આપી. ખીન્ને
મંગળ ફેરે પણ ઘણાંક દાન
આપ્યાં કાળા કાનવાળા એકવીસ
હજાર તો ઘોડાજ આપ્યા. ૬.

ત્રીજા મંગળ ફેરા વખતે રથ
તથા હાથીઓ ત્રીસહજાર આપ્યાં.
ચોથા મંગળમાં પુણ્ય ધન આપ્યું.
એ પ્રમાણે ફેરા કર્યા, ને ચાર
મંગળ વત્યાં કે રાત્રીએ દેવમોરાર
(મુરારિ=મુરારાક્ષસના અરિ=દુશ્મન)
ને કન્યા અર્પણ કરી-તુળસીજી
શ્રી ભગવાનને આપ્યાં. ૭.

એટલે આનંદભેર વરકન્યાના
હાથનો મેળાપ તરતજ થયો.
બ્રાહ્મણો 'સમેવરતે સમય સાવધાન'
એમ વાણી બોલે છે. પછી લગ્નની
સધના ક્રિયા વેદમાં બતાવેલી
વિધિ પ્રમાણે કરી. કુળના રિવાજ
મુજબ વરકન્યાએ કંસાર પણ
ખાધો. ૮.

બ્રાહ્મણો વેદનો સારી રીતે
હૃદયાર કરતા હતા. તે વેળા શ્રી

કૃષ્ણજી પ્રીતેથી પરણી ઊઠ્યા.
તેમની સાથે સપ્તઋષિજી અને
અને બ્રહ્માજીએ જઈને વરકન્યાને
ધ્રુવજીનું દર્શન દરાવ્યું. ૯.

વરકન્યાને હાથે મીઠળ ખાધેલાં
તે શોભી રહ્યાં છે. તેમને જોઈને
ભેગો ભજેલો સૌ સાથ હરખભેર
વધાવે છે. સધળાં નરનારીઓ
વરકન્યાને જોઈને ખુશ થાય છે.
આખા લગ્ન મંડપમાં જયજયકાર
થઈ રહ્યો છે. ૧૦.

મોટા મોટા ઋષિઓ આશીશ
આપે છે, કે હે દેવ, આ જોડું
જુગોજુગ અનિયત રહેજો, શેષ-
નાગ અને સરસ્વતી દેવી
પણ એનો પાર પામે એમ નથી.
ગીરધર કવિ કહે છે કે પ્રભુના
ગુણનું ગાન કરતાં સધળાં દુઃખ
જતાં રહે છે. ૧૧.

નિઃસીમ=સીમા વગરની
અવર્ણનીય-વર્ણન કરી શકાય
નહિ એવી

પાઠ ૮૦.

મનોદશ્ય=મનની દશા-હાલત.

વર્તન=આચરણ.

શ્રેય=કલ્યાણ.

ધર્મજ્ઞાની=ધર્મ જાણનાર.

મનન=ઊંડો વિચાર.

પાઠ ૮૧.

ફરમાવ્યું=ફરમા કર્યો.

દ્વિધ્રુવ=તત્ત્વજ્ઞાની.

પ્રવેશ કરવ=રેસવા.

પ્રવૃત્તિમાન=પ્રવૃત્તિવાળું; ચપળતાવાળું.

સંતુષ્ટ=સંતોષી.

ધમધમ.વી=ધમકાવી.

દ્રુષતા=નિર્લજ્જતા.

કારસ્તાન=કાવતું.

મર્મ=મ વાર્થ.

અપમાનસુચક=જેથી અપમાન

સમજાય એવું.

પાઠ ૮૨.

આખ્યાયિકા=વાત

શાસ્ત્રમંલિનું વૃક્ષ=સમજાતું ઝાડ.

વિશ્રામ=આરામ.

રમ્ય=પ્રદર; રમણીય.

પ્રશાખા=શાખાથી નાની તે

પ્રશાખા; નાની ડાળી.

વિચાર=ફેરફાર; શીઘ્ર.

પૂજ્ય=પૂજવા લાયક; બડેશી.

બડા=બડાશ; પતરાણ.

શાલ=સાગના જેવું વિમાન.

પર થતું એક ઝાડ.

પાઠ ૯. કવિતાના અર્થ.

ભવન=ઘર.

ગમાર=જેને ઝટ ગમ નહિ પડે

તેવો; કમઅક્રમ; મૂર્ખ.

ધોષ=અવાજ.

ભાગે છે=ન.સે છે.

નકી=નકો; ખરેખાત.

ભારે=જાતરાં

જૂતાવળ=જૂતાનાં ઝુંડ.

અબધૂત=જેણે વર્ણ ને આશ્રમને

ત્યાગ કર્યો છે એવો મોટો યોગી

અવધૂત કહેવાય છે વ ને બ

પરપર બદલાય છે. (વંગ-બંગ)

દૂત=ચાકર.

તૂનેતૂ=તુઠેતુઠું.

જંત=જુક્તિ; ખાતા કોઠા વગેરે

પાડી તેમાં આંડા શખ્તો વગેરે

લખી તૈયાર કરેલું કાગળીડં પથ્થુ

જંત કહેવાય છે. કેટલાક લોકો

વીરૈ=કમટી રીતે થા; ;

શુ.સે થાય.

તે માણીઆમાં પહેરે પચુ છે.

તેને તાવીજ કહે છે.

તુચ્છ=હલકા; ઉતરતા.

તંત્ર=રચના; ગોઠવણ; હાથ ચાલાકી

અવસ્થામેવ=જરૂર.

મારણમંત્ર=મારવાનો મંત્ર. અર્થ

વેદમાં કેટલાક મંત્ર છે તેના

બળથી જેનું અનિષ્ટ કરવા ધાર્યું

હોય તેનું અનિષ્ટ થઈ શકે

છે ને કલ્યાણ કરવા ધાર્યું હોય

તેનું કલ્યાણ થઈ શકે છે એમ

મનાય છે. મૂઠ્ઠાગોળને બદલે ક્ષમા

એજ મારણમંત્ર છે.

ખચીત=નકી.

મનમાહનમંત્ર=મનને મેલ પમાડી

વશ કરવાનો મંત્ર; વશીકરણ.

ચક્ષુણી વગેરેનો મંત્ર નહિ

પણુ રૂડી ચતુરાઈ એજ મનને

મેલ પમાડવાનો મંત્ર છે.

સ્તંભનમંત્ર=સ્તંભ-અચળ કરી

વશ કરવાનો મંત્ર.

સન્માન=સારી રીતે માન આપવું તે.

પ્રાર્થનમંત્ર=(૪૫=ખેંચવું) ખેંચ-

વાનો મંત્ર. સમ્યાધ એજ

આકર્ષણ કરવાનો મંત્ર છે.

ઉચ્ચટન=શુદ્ધ શબ્દ ઉચ્ચાટન=

અનિષ્ટ. આપત્તિ દૂર કરવાનો

મંત્ર ઉદ્યોગીપણું છે.

વશકારક=વશીકરણ કરનાર; સામાને

તાબે કરનાર.

સજીવન=જીવનું કરવું તે.

અમૃતાક્ર=અમૃતપણું; સજીવન-

શિક્ત; મીઠાશ.

દલપતરામ=ઠાકિઆવાડના વ-

દવાણુ શહેરમાં જન્મેલા, શ્રીમાળી

બ્રાહ્મણ, સ્વામી નારાયણ સંપ્રદાય

ના સંધુ કવિ દેવાનંદ સ્વામીના

શિષ્ય, હાર્મિસ સાહેબના ઇષ્ટમિત્ર.

રાસમાળા, હુનરખાતની ચદાઇ,

ભૂતનિર્મલ, વેનચરિત્ર, હોપવાચન

માળામાં કવિતાઓ, દલપતરામ.

કાવ્ય, ઋતુવર્ણન વગેરેના લેખક.

સી. આઇ. ઇ. નો પિતાબ

મેળવનાર, ધણાંક દેશી રાજ્યના

રાજકવિ, વર્નાચલુદર સોસાયટી દ્વારા

સારા ગુજરાતની સેવા બજાવનાર

આ કવિ ઇ. સ. ૧૮૮૮માં ૭૮ વર્ષની વયે દેવભોજ પાટના, ગુજરાતના તે કાળના પ્રખર સંસાર સુદારકોમાં પાંચ હા મુખ્ય હતા, તે પૈકીના કવિ દક્ષપતરામ ડાહ્યાભાઈ અમદાવાદ મધ્યે રહેતા ને દુર્ગારામ મહેતાજી સુરત રહેતા. કવિ નર્મદા-શંકર સાયેની એમની સ્પર્ધાથી ગુજરાતને અત્યંત લાભ થયો છે. જ્યાં જ્યાં ક. દ. ડા. વાંચો ત્યાં ત્યાં કવિ દક્ષપતરામ ડાહ્યાભાઈ સમજી લેજો.

સાતમા પાઠની સમજીતી.

મનહર હંદ.

રાજના મહેલમાં મૂર્ખ ગામડીઓ સુતો હતો. ને ઘડિઆળનો અવાજ સાંભળીને બીકથી નાસી જાય છે. (બડકીને ભાગે એટલે સહેજે 'ઓ બાપરે, બાધા રે, દોડોરે...' એવું એવું જોરથી કહેવાઈ જાય) તેની બૂમો સાંભળીને ધણીક ભોડાએ કારણ પૂછ્યું (કે શા માટે તું બૂમો પાડે છે, ને નાસે છે ?) ત્યારે તે કહે છે કે

ધર તો સારું છે, પણ બહુ ધાક ભાગે છે. એ નવા ધરમાં જે મરી જાય છે, તે ખરેખર ભૂત થાય છે. હે ભાઈ, આ ધરમાં તો જખરાં ભૂતનાં ઝુંડ જામતાં રહે છે. જ્યારે અડધીક રાત જાય, મધરાત થાય છે ત્યારે ધણુધણુ ધણુધણુ કરતી ધંટડીઓ વાગે છે. દક્ષપતરામ કવિ કહે છે કે આવું આવું પેલા મૂર્ખ ગામડીઓએ ભાગવાનું કારણ પૂછનારા ભોડાને કહ્યું, ૧.

હોહરા.

એક મોટા ગોગી જેવો થઇને ધૂણે છે; જાણે તે જમનો દૂત હોય (તેમ દેખાય છે;) આ બધું જુદું જુદું છે, પણ જાણે સાચેસાચું ભૂત હોયની, એવું ભાગે છે. ૨.

આગમાડી અને તારની બનાવટ એ ખરેખરો ખેલ છે. એનાથી મોટો બીજો કાંઈ ખેલ જ-વો નથી. (તોપણ) ૩.

એમ જાણે કે તે પણ જુક્તિ છે. મંત્ર નથી પણ જન-જુક્તિ છે;

અને બીજા જાદુ તમાસા તંત્રચર્યાના
એ ત્રી. એના કરતાં ઉતરતાં છે. ૪.

એજ રીતે (આગગાડી, તાર
વગેરે) બનાવનારો પણ નક્કી
માણસજ છે તે કાંઈ દેવનો દૂત
નથી, તેમ આ દુનિયાનો કોઈ
દેવ પણ નથી. ૫.

ઉદ્ભવિજય છંદ.

ક્ષમા છે એજ નક્કી મારવાનો
મંત્ર છે. સારી ચતુરાઈ એજ
મનને મોહ પમાડવાનો મંત્ર છે.
હંમેશ સામાનું સન્માન કરવું

એજ સ્તબ્ધ કરી વશ કરવાનો
મંત્ર છે. સ્નેહ અને સત્યુ' બોલ-
વાની ટેવ એજ સામાનું મન
ખેંચવાનો મંત્ર છે. ૬.

એજ પ્રમાણે ઉદ્યોગીપણ્ય
એજ માથે આવી પડેલું સંકટ
ટાળવાનો (મંત્ર છે) હે માણ,
મીડી વાણીજ વશ કરનારી છે.
અનાજ (શરીરને) જીવતું રાખવાનું
ઓસડ છે. કવિ દલપતરામ કહે
છે કે સધળી મિહાશ પાણીમાં
રહેલી છે.

ત્રિવેદિવાચનમાળા પુસ્તકના અર્થ.

પુસ્તક ૧જું ૦-૬-૦

પુસ્તક ૪જું ૦-૭-૦

પુસ્તક ૨જું ૦-૫-૦

પુસ્તક ૬જું ૦-૬-૦

પુસ્તક ૩જું ૦-૬-૦

પુસ્તક ૭જું ૦-૧૦-૦

છગનજીવ મોતીરામ શાહ.

“મુખગણિત શિક્ષક” વગેરેના કર્તા

શાહપોર-મુરત.

અમારા જુના ઘરાકોને બે બોલ.

અમારા કદરવાળા બુકસેલરો, માસ્તર સાહેબો અને વિદ્યાર્થીના વાલીઓને નિવેદન કરવાનું કે:—

જ્યારે કોઈપણ પુસ્તક યા ચોપડી પ્રખ્યાતિને પામે છે, ત્યારે તરફથી તેવીજ નકલીયાત ચોપડીઓ બહાર પાડવામાં આવે છે. આવી સરતી અને નકલીયાત ચોપડીઓ વાપરવાથી તર્કશક્તિની ખીણવણી થવાને બદલે ઓર બગડે છે.

અમારા તરફથી વર્નાક્યુલર ટેકસ્ટ બુકના અર્થ (નોટ) જ્યારથી રીવિઝન કમિટીએ વાચનમાળાઓ બહાર પાડી ત્યારથી અદ્યપિ પર્યંત બહાર પડે છે, અને પ્રતિ વર્ષ હજારો કોપી ખર્ચે છે; એજ અમારા કાર્યની ઉપયોગીતા બતાવે છે.

આ ઉપરાંત મારા તરફથી ધોરણવાર “મુખ્યગણિત શિક્ષક” “ડિક્ટેશન શિક્ષક” “ભૂગોળ શિક્ષક” “પ્રશ્નોત્તરમાળા વગેરે પણ બહાર પડેલાં છે. તેને માટે સાક્ષરો, કેળવણીખાતાના અધિકારીઓ, માસ્તર સાહેબો વગેરેએ પણ ઉત્તમ અભિપ્રાય દર્શાવ્યા છે. કેટલાક દેશીરાજ્યોએ ટેકસ્ટ, ઇનામ અને લાયબ્રેરી બુક તરીકે મંજૂર પણ કર્યા છે. આજ મુજબ આ ત્રિવેદીવાચનમાળાના અર્થ (નોટ) ને ઉત્તેજન મળશે, એમ આશા રાખવામાં આવે છે.

ટુંકમાં જણાવવાનું કે ખીજની ચોપડી ખરીદ કરતું પરેલાં અમારી ચોપડીઓનું અવલોકન કરવાથી વધુ ખાતરી થશે.

શાહપોર }
મુરત. }

લિ. નમ્ર

છગનલાલ મોતાંરામ શાહ

“મુખ્યગણિત શિક્ષક” વગેરેના કર્તા.

